

ELEVII ȘCOLII ROMÂNE DIN ROMA SUB DIRECTORATUL LUI VASILE PÂRVAN: DIRECȚII DE CERCETARE ȘI RAPORTURI PERSONALE

Veronica Turcuș

Institutul de Istorie „George Barițiu”, Cluj-Napoca

Riassunto: *L'accademico Vasile Pârvan (1882-1927), fondatore negli anni '20 del secolo scorso della Scuola Romena di Roma e direttore dell'istituzione fino al 1927, focalizzò la sua attività verso l'integrazione dell'istituto romeno nell'ambito accademico romano ed italiano e verso l'organizzazione istituzionale secondo il modello delle Scuole ed Accademie sorte nella capitale italiana. Sotto la sua guida si perfezionarono a Roma 25 alunni, 13 tra di loro nel campo della protostoria, storia dell'antichità, archeologia, epigrafia, topografia o filologia classica, 9 in filologia moderna, archivistica, paleografia, diplomatica e generalmente nelle scienze speciali della storia, mentre l'architettura e la storia dell'arte furono frequentate da 3 giovani specialisti romeni. Non a caso, grazie anche alla loro specializzazione romana che segnò positivamente la seguente carriera universitaria e produzione scientifica, 6 tra di loro furono ulteriormente eletti soci dell'Accademia Romena. L'accademico Pârvan integrò gli interessi scientifici degli storici dell'antichità e degli archeologi nei progetti dell'Unione Accademica Internazionale, mirando la realizzazione della carta archeologica della Romania come parte della Forma Imperii Romani e stimolò gli orientamenti dei borsisti verso lo studio del classicismo greco-romano e del modo in cui esso rispecchia il mondo traco-dacico e quello delle popolazioni del Basso Danubio. Gli alunni romeni che portavano avanti ricerche nel campo della pre- e protostoria ebbero a Roma la possibilità di prendere come modello gli studi europei sulle antiche civiltà italiche, mentre il lavoro negli archivi fu diretto quasi esclusivamente verso i problemi della romanità orientale, essendo i progetti di ricerca direttamente coordinati dall'Accademia Romena. Il perfezionamento in storia dell'arte ed architettura che la Scuola Romena di Roma offrì ai suoi alunni nel primo decennio tra le due guerre godette del diretto appoggio dei professori e specialisti italiani, in primis dello storico dell'arte Antonio Muñoz, che insegnava in quegli anni, presso l'Università romana, la Storia dell'arte bizantina. Grazie al suo interessamento, i borsisti romeni furono coinvolti nei grandi lavori di restauro che Muñoz guidava a Roma, le direzioni della loro specializzazione diventando appunto la storia dell'arte bizantina e la metodologia del restauro. I rapporti personali dei borsisti, la maggior parte costruiti intorno all'attività scientifica della Scuola, furono simili alle relazioni sorte nelle comunità degli alunni presenti negli Istituti stranieri di Roma e sono interessanti per la storia dell'élite intellettuale romena tra le due guerre e per il suo destino nella seconda metà del Novecento.*

Parole chiave: Roma, Scuola Romena, élite romena, Vasile Pârvan, alunni.

În perioada în care a condus Școala Română din Roma (de la înființarea instituției la începuturile anilor '20 și până la prematura sa trecere la cele veșnice în

urma unei peritonite în anul 1927¹), Vasile Pârvan a contribuit nemijlocit la dezvoltarea Institutului nostru din capitala Italiei, concentrându-și eforturile asupra impunerii acestuia în mediul universitar și cultural roman. Anii de început ai Școlii Române de la Roma s-au definit prin precizarea organizării instituționale², modelul urmat fiind al celorlalte Școli și Academii străine fondate de marile culturi europene în sânul Cetății Eterne. Interesul lui Vasile Pârvan s-a orientat în primul rând asupra îndrumării științifice a bursierilor, și este demn de reținut că dintre cei 25 de *alumni* câți a avut Institutul nostru de la Roma până în iunie 1927³, 6 (deci o

¹ Lucian Nastasă, *Moartea și ritualurile celebrării funerare în mediul universitar românesc (1864-1968)*, „Caiete de Antropologie Istorică”, Cluj-Napoca, 2004, 3, nr. 1-2 (5-6), p. 213.

² Despre acest subiect a se vedea mai recent și *Vasile Pârvan. Scrisori inedite/Lettere inedite*, revizia textului în limba italiană de Smaranda Bratu Elian, ediție de Ion Bulei, București, Edit. Institutului Cultural Român, 2007, 115 p.

³ Au frecventat Școala noastră din Roma în perioada 1922-27, în ordine alfabetică: **Constantin Balmuș**, absolvent al Facultății de Litere și Filosofie a Universității Mihăilene, specializat la Bonn și Berlin, membru al Școlii în anul 1925-26; profesorul agregat de la Universitatea din Cluj **Ștefan Bezdechi**, format însă la București în cadrul Seminarului de istorie antică și epigrafie condus de Vasile Pârvan, Bezdechi fiind elev la Roma în 1923-24; literatul și istoricul de artă care terminase Literale la București, **Alexandru Busuioceanu**, *alunno* în anii 1923-25, sosit la Roma după ce studiasse istoria artelor la Viena în anii 1920-22; proaspătul licențiat al Universității din Cluj, **Nicolae Buta**, cu preocupări de arhivistică pe care le va dezvolta apoi în perioada 1924-26, când va fi bursier al Școlii; absolventul Facultății de Litere din București, **G. Călinescu**, atunci profesor la Liceul „Gh. Șincai” din capitală, cu o experiență de paleograf la Arhivele Statului, elev al Școlii în anii 1924-26; istoricul și arheologul **Constantin Daicovicu**, licențiat al Universității din Cluj, din 1921 practicant în cadrul Institutului de Arheologie și Numismatică al amintitei Universități, membru al Școlii din Roma în anii 1925-27; **Hortensia Dumitrescu** și **Vladimir Dumitrescu**, ambii arheologi, maturizați științific sub îndrumarea lui Pârvan la Universitatea din București și în cadrul Muzeului Național de Antichități, elevi ai Institutului din Roma în perioada 1926-28; arheologul **Grigore Florescu**, absolvent al Universității bucureștene în 1920, recomandat pentru Școala Română din Roma în iulie 1924 alături de G. Călinescu (absolvent al aceleiași universități) prin raportul lui D. Evolceanu, Florescu devenind membru al Școlii Române din Roma în seria 1924-26; istoricul de la Cernăuți, **Nicolae Grămadă**, cu specializări la Viena (1921-22, unde și-a luat și doctoratul), Leipzig (1922-23) și Paris (1923-24), *alunno* la Roma în perioada 1925-26; **Claudiu Isopescu**, devenit apoi lector la Roma (bursier în anii 1923-25); **Alexandru Marcu**, absolvent al Facultății de Litere și Filosofie a Universității din București (din prima generație de membri ai instituției, 1922-24); asistentul universitar de la Cluj, atunci profesor secundar, **G. G. Mateescu** (1922-24); **Anton Mesrobeanu** de la Iași (1926-28); **Ioan Moga**, absolvent al Universității din Cluj (la Roma în anii 1926-28); profesorul **Paul Nicorescu** și conferențiarul la Universitatea din Cluj, **Emil Panaitescu** (tot din seria de membri fondatori, 1922-24); arhitectul din București **I. A. Popescu** (unul dintre cei care a inaugurat secția artelor frumoase, la Roma, în anii 1925-27); **Constantin Radu** de la Facultatea de Litere din București (bursier la Roma în 1926-28), nevoit să se întoarcă acasă în februarie 1928 din motive medicale; **Gheorghe Ștefan** de la Universitatea din București (elev la Roma în anii 1926-28); **Horea Teodoru** (dintre cei care au inaugurat secția artelor frumoase, studiind la Roma în anii 1925-27); absolventa Universității din Iași **Virginia Vasiliu** (la Roma ca bursieră în perioada 1924-26), recomandat pentru Școala de la Roma la sfârșitul lunii iunie 1924 de către decanul Facultății de Litere din Iași, I. Petrovici, apoi membră a Școlii Române din Franța în anii 1927-29; **Ecaterina** și **Radu Vulpe**, din mediul universitar bucureștean (bursieri ai anilor 1924-26); **Constantin Zoppa**, recomandat de Universitatea din Cernăuți (1926-28).

pătrime) au fost răsplătiți, de-a lungul carierei lor profesionale, pentru remarcabila activitate de cercetare desfășurată, cu onoarea de a fi primiți în Academia Română, ca membri titulari sau corespondenți. Au fost aleși în Academia Română foști elevi ai Școlii Române din Roma, precum filologii clasiști Constantin Balmuș (1898-1957) – conferențiar de latină la Iași în anii 1932-37, apoi titularul Catedrei de Limba Elină de la aceeași Universitate (în perioada 1937-48), activ din 1948 în cadrul Catedrei de Filologie Clasică de la Universitatea din București, al cărei rector a fost în anii 1950-52, fiind în aceeași vreme director al Muzeului de Antichități din București –, care a devenit membru titular al celui mai înalt for științific al țării la 1 noiembrie 1948, sau Ștefan Bezdechi (1888-1958), profesor de limba și literatura greacă la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității din Cluj în perioada 1919-1951, primit ca membru corespondent în Academia Română la 29 mai 1945 și repus în drepturi ca membru corespondent la 3 iulie 1990. În anul 1948 a fost ales membru titular al Academiei Române (la 29 mai), respectiv membru titular activ (la 12 august), criticul, istoricul literar și scriitorul G. Călinescu (1899-1965), iar istoricul antichității și arheologul Constantin Daicoviciu (1898-1973) a devenit membru corespondent al înaltului for științific al țării tot în 1948 (la 2 noiembrie), demnitatea de membru titular având-o mai apoi de la 2 iulie 1955. Italienistul Alexandru Marcu (1894-1955) a fost ales membru corespondent al Academiei Române la 31 mai 1940, fiind de asemenea repus în drepturi ca membru corespondent la 3 iulie 1990. Ultimul, din perspectivă cronologică, dintre bursierii Școlii Române din Roma coordonați de Vasile Pârvan care a fost primit în rândul academicienilor români a fost istoricul și arheologul Gheorghe Ștefan (1899-1980), devenit membru corespondent al Academiei Române la 23 martie 1952⁴.

Se poate observa că, dintre cei 6 academicieni a căror carieră științifică a fost îmbogățită în anii formării ca specialiști de stagiul în cadrul Școlii Române din Roma, cei doi mai în vârstă (Ștefan Bezdechi și Alexandru Marcu) au intrat în Academie în perioada celui de-Al Doilea Război Mondial, fiind îndepărtați apoi în 1948 din motive politice și ideologice⁵, pe când ceilalți foști *alumni* ai Institutului

⁴ Dorina N. Rusu, *Membrii Academiei Române. 1866-2003*, dicționar, ediția a III-a, revăzută și adăugită, București, Edit. Enciclopedică – Edit. Academiei Române, 2003, p. 75, 111, 173-174, 237-238, 505, 803.

⁵ Dacă pentru Alexandru Marcu nu s-a mai pus problema unei „reprimiri” în Academia Română în anii regimului ideocratic de stânga, deoarece calitatea de ministru în perioada dictaturii antonesciene și apropierea de înaltele cercuri fasciste italiene elimină din start orice „reabilitare” la nivel oficial, profesorul decedând de altfel în închisoare în 1955, în cazul lui Ștefan Bezdechi problema a fost ridicată în martie-aprilie 1955, în cadrul proaspăt înființatei Secții de științe și cultură a C.C. al P.M.R. condusă de Pavel Țugui, discuțiile privitoare la „reprimirile” în Academie ale unora dintre cei îndepărtați în 1948 și acelea referitoare la noile candidaturi de membri titulari și corespondenți fiind purtate de primul secretar al C.C. al P.M.R., Gh. Apostol, de președintele de atunci al Academiei, Traian Săvulescu, de vicepreședintele guvernului, I. Chișinevschi, și de șeful Secției de știință și cultură. Atunci au fost aduse în discuție numele istoricilor Ioan Lupaș și Silviu Dragomir, de curând ieșiți din detenție, au fost trecuți pe lista de „reprimiri”, care urma să fie supusă spre avizare biroului guvernului, profesorul N. Bănescu,

nostru din capitala Italiei au fost aleși membri ai celui mai înalt for științific al țării în contextul reorganizării Academiei Române din anul 1948, respectiv în anii '50. Dacă Alexandru Marcu și-a datorat primirea în sânul Academiei Române operei sale științifice și literare, desfășurată în sfera italianisticii și a istoricului raporturilor româno-italiene, analizate din perspectivă filologică sau istorică, impulsul decisiv fiind dat de recunoașterea italiană – profesorului Marcu fiindu-i oferit la 30 martie 1940 premiul „San Remo – autore straniero” al Academiei Italiene –, recunoaștere științifică urmată imediat de cea românească⁶, Ștefan Bezdechi a fost ales în Academia Română ca un omagiu adus contribuției sale în domeniul clasicismului greco-latin, contribuție orientată în două direcții: cea a traducerilor (profesorul transpunând în limba română operele lui Platon, Aristofan, Euripide, Lucian, Xenofon, Hesiod, Plutarh, dar și ale lui Marc Aureliu sau Ovidiu, pentru *Tristia* acestuia, apărută la Cluj în 1930, primind premiul „Năsturel Herescu” al Academiei Române) și cea a studiilor clasice (apreciindu-se mai ales sintezele privitoare la *Aristofan și contemporanii săi* din 1922 sau creionarea *Gândurilor și chipurilor din*

fost membru titular al Academiei Române, precum și unii membri corespondenți excluși în 1948, precum Ștefan Bezdechi, George Fotino și Vasile Grecu, în timp ce prezidiul Academiei trebuia să completeze datele privitoare la activitatea științifică din anii 1945-55 a istoricilor Romulus Căndea, Virgil Drăghiceanu, Scarlat Lambrino, Th. Sauciuc-Săveanu și Ștefan Meteș. Biroul Consiliului de Miniștri și-a manifestat în primul rând dezaprobarea față de reprezentanții științelor umaniste, istoricii Ioan Lupaș, Silviu Dragomir și N. Bănescu, precum și față de foștii membri corespondenți Șt. Bezdechi, G. Fotino și V. Grecu, care nu au primit „avizul” biroului guvernului pentru a fi reintegrați în Academie. În vara anului 1955 au revenit în Academia Română doar opt reprezentanți ai științelor exacte și naturale, la care s-au adăugat doi literați (Ion Agârbiceanu și Tudor Vianu). După zece ani, în 1965, au fost reprimiți ca membri titulari matematicienii Octav Onicescu și Victor Vâlcovici. Tot în cadrul sesiunii academice din vara anului 1955, pe lângă reprimirile operate, erau aleși 45 noi membri titulari și 64 corespondenți. Printre cei care au fost aleși atunci membri titulari ai Academiei Române s-a numărat și Constantin Daicoviciu, care, deși ocupase până în 1949 funcții importante în aparatul administrativ central (secretar de stat la Ministerul Învățământului), era, cu prilejul propunerii pentru onoarea de membru titular, indirect acuzat de M. Roller și P. Constantinescu-Iași de legături cu mișcarea legionară, în contextul în care fusese decan al Facultății de Litere și Filosofie a Universității clujene refugiate la Sibiu în perioada guvernării național-legionare. În cele din urmă, președintele Comisiei Centrale de Control a P.M.R., Constantin Pârvulescu, după cercetarea dosarului lui C. Daicoviciu, în care apăreau „pete negre”, precum activitatea în cadrul Partidului Național Liberal, poziția din timpul dictaturii carliste sau legăturile cu anumite cercuri filoengleze, a decis exonerarea sa de orice acuzație politică, printr-o hotărâre a amintitei comisii. Pentru detalii vezi Pavel Țugui, *Aprilie 1955. „Reprimiri” și alegeri la Academie*, „Magazin istoric”, București, 1997, s. n., 31, nr. 2 (359), p. 24-27.

⁶ Alexandru Marcu a fost propus pentru alegerea ca membru corespondent al Academiei Române în ședința de la 28 mai 1940, prezidată de C. Rădulescu-Motru, președintele Academiei Române, și avându-i ca participanți pe D. Caracostea, N. Crainic, M. Sadoveanu, L. Rebreanu, vicepreședintele Secției Literare, N. Pătrașcu, I. Petrovici, vicepreședintele al Academiei Române, S. Pușcariu, Șt. Ciobanu, președintele Secției Literare, și Th. Capidan, secretarul acesteia, propunerea de alegere fiind citită de D. Caracostea. Propunerea, supusă la vot prin buletine, a întrunit unanimitatea, urmând apoi a fi prezentată plenului spre votare. În cadrul ședinței publice solemne de la 31 mai 1940, prezidată de I. Petrovici, D. Caracostea a citit propunerea de alegere a lui Alexandru Marcu, iar în urma votului, italianistul a întrunit 29 din cele 30 de voturi exprimate. „Analele Academiei Române. Dezbaterile”, București, 1939-1940, tom. LX, p. 191, 198-199.

Grecia Veche, în 1927, dar și preocuparea pentru publicarea, din 1933, a „Anuarului Institutului de Studii Clasice” din Cluj). În mod special, lucrările tipărite în anii 1939-1944 precum, *Nicolaus Olahus, primul umanist de origine română* (monografie apărută în 1939) sau editarea primului volum al *Cronicii inedite de la Blaj a protosinghelului Naum Râmniceanu* (în 1944), prin care interesul filologic și istoric al lui Ștefan Bezdechi s-a deplasat spre secolele XVI–XVIII (profesorul orientându-se de altfel și spre filologia și literatura modernă odată cu familiarizarea directă cu greaca vorbită în urma permanenței la Atena, rezultatul direct fiind *Antologia poeziei grecești* publicată în 1939, o culegere cuprinzând cele mai reprezentative versuri ale poezilor greci din anii 1820-1930), au fost invocate în recomandarea pe care lingvistul Theodor Capidan, membru titular al Academiei Române în cadrul Secțiunii Literare, a susținut-o în ședința de la 29 mai 1945 a celui mai înalt for științific al țării, argumentând alegerea lui Ștefan Bezdechi în calitate de membru corespondent al Academiei Române⁷.

Ar fi de remarcat, desigur, faptul că dintre cercetătorii maturizați științific în cadrul Școlii Române din Roma sub îndrumarea lui Vasile Pârvan care au fost aleși în Academia Română ca membri corespondenți sau titulari, majoritatea erau istorici ai antichității, arheologi sau filologi clasiști, dovedind încă o dată valoarea școlii arheologice și de studii clasice pe care Pârvan a întemeiat-o în cadrul Muzeului Național de Antichități, al Facultății de Litere a Universității bucureștene și ulterior la Roma, în Institutul de Studii Superioare românesc, înființat în capitala Italiei prin efortul său la începutul anilor '20⁸.

Coordonării nemijlocite pe care directorul Pârvan o oferea bursierilor instituției (stabilindu-le temele de studiu pentru fiecare an al stagiului: o cercetare mai mărunță la început, finalizată la sfârșitul primului an de perfecționare, respectiv o lucrare mare de diplomă pentru încheierea pregătirii în cadrul Școlii⁹), se adăuga îndrumarea pe care tinerii studioși o primeau în cadrul instituțiilor

⁷ Raportul asupra activității științifice a lui Ștefan Bezdechi prezentat de lingvistul Th. Capidan, specializat pe problematica romanității balcanice, a fost susținut de recomandarea verbală, generoasă și elogioasă, a elenistului și latinistului Gh. Murnu, așa că propunerea a întrunit 32 din cele 33 de voturi exprimate, Ștefan Bezdechi fiind ales membru corespondent al Academiei Române. *Ibidem*, 1943-1945, tom. LXIV, p. 483-485. Vezi și S. C. [Stănuța Crețu], *Ștefan Bezdechi în Dicționarul general al literaturii române. A/B*, București, Edit. Univers Enciclopedic, 2004, p. 500-501, iar pentru o perspectivă biografică mai amplă, Radu Ardevan, *Viața și activitatea lui Ștefan Bezdechi*, „Acta Musei Napocensis”, Cluj-Napoca, 1987-1988, 24-25, p. 1155-1163, respectiv Alexandru Neamțu, *Contribuția profesorului Ștefan Bezdechi la publicarea colecției „Documente privind istoria României”*, „Acta Musei Napocensis”, 1987-1988, 24-25, p. 1165-1169.

⁸ Nu întâmplător, Regulamentul pentru aplicarea Legii care înființează Școlile Române de la Paris și Roma preciza în art. 6: „Școala din Roma urmărește în chip deosebit cercetările și săpăturile arheologice din Italia și țările mediterane”, completând de asemenea că „Școala din Roma va căuta să stabilească relații de reciprocitate cu școlile arheologice străine din Roma și Atena.” „Monitorul Oficial”, București, 1921, nr. 105, 13 aug., p. 4151.

⁹ Vasile Pârvan, *Raport asupra activității Școlii Române din Roma în anul 1922-23*, „Academia Română. Anale. Ședințele din 1922-1923”, tom. XLIII, p. 112-113.

romane și vaticane (Universitatea din capitala Italiei, institutele de profil dezvoltate în mediul academic italian, direcțiunile de săpături ale marilor șantiere arheologice ale Peninsulei, supraintendențele monumentelor istorice din diferitele regiuni ale Italiei, Școala de paleografie și diplomatică de pe lângă Archivio Segreto și Biblioteca Apostolica Vaticana) prin mijlocirea lui Vasile Pârvan, care a stabilit raporturi de amicitie științifică și intelectuală cu specialiștii de marcă activi în amintitele centre de cercetare și de promovare a uneia dintre marile culturi ale Europei¹⁰. Pentru a încerca să răspundă atitudinii primitoare pe care profesorii, arheologii, lingviștii, paleografii, istoricii de artă, muzeografii și arhitecții italieni au manifestat-o față de bursierii Școlii Române, precum și disponibilității

¹⁰ În primul an de funcționare a Școlii Române din Roma, 1922-1923, Vasile Pârvan amintea de exemplu sprijinul deosebit oferit de profesorul Roberto Paribeni, atunci directorul Muzeului Național Roman și directorul general al săpăturilor din Lazio, sau de inspectorul săpăturilor din Pompei, arheologul Matteo della Corte, precum și atitudinea remarcabilă față de proaspăt înființatul nostru Institut din capitala Italiei a profesorului Jérôme Carcopino de la Universitatea din Paris, detașat în momentul respectiv ca director al Școlii Franceze din Roma. Aceștia li s-au alăturat în anii următori noul director al Școlii Franceze din capitala Italiei, Emile Mâle (care și-a început misiunea în 1923); arhitectul Gorham Philip Stevens, directorul Școlii Americane din Roma; profesorul Tenney Frank, director al Școlii de Studii Clasice din cadrul Academiei Americane; profesorul de arheologie al Școlii Americane, Densmore Curtis; directorul Școlii Engleze, Thomas Ashby; subdirectorul Școlii Engleze, Eugenia Strong; arheologul german Walter Amelung, specialist în vechea sculptură greacă, director și reorganizator al Institutului Arheologic German din Roma în anii 1921-27; profesorul de epigrafie și antichități romane de la Universitatea din Roma, Giuseppe Cardinali; Federico Halbherr, primul director al misiunii arheologice italiene din Creta, profesor de epigrafie și antichități grecești la Universitatea din Roma; profesorul de istorie greacă al Universității din capitala Italiei, Karl Julius Beloch; arheologul Guido Calza, director al săpăturilor de la Ostia; profesorul Giulio Quirino Giglioli, director al Muzeului Etrusc din Villa Giulia, apoi profesor la Pisa și, din 1925, titularul Catedrei de Istoria Artei Clasice de la Roma; profesorul și senatorul Ettore Pais, ani de-a rândul director al Muzeului de Arheologie din Roma și profesor de epigrafie la Universitatea romană; profesorul și senatorul Adolfo Venturi, din 1901 titular al Istoriei artei medievale la Universitatea din Roma, la sfârșitul secolului al XIX-lea inspector la Galeria Estense din Modena (1878-1888), apoi director al Galeriei Corsini (1898-1901), ales pentru meritele sale științifice în anul 1922 membru corespondent al Academiei dei Lincei; senatorul Carlo Calisse, profesor la Universitatea din Roma, teoretician și istoric al dreptului italian; arhitectul și arheologul italian Italo Gismondi, în perioada 1919-1938 supraintendent al Antichităților din Roma; istoricul de artă Antonio Muñoz, supraintendent al monumentelor din Lazio în anii 1914-1928; profesorul Ugo Antonielli, directorul Muzeului de Preistorie din Roma; profesorul Achille Bertini-Calosso, devenit apoi supraintendent al Monumentelor din Umbria; Giulio Emanuele Rizzo, profesor de arheologie la Universitatea din Roma; Goffredo Bendinelli, devenit apoi profesor de arheologie și istoria artei antice la Torino; filologul și istoricul literaturii italiene Cesare De Lollis, titularul Catedrei de Filologie Romanică la Universitatea din Roma; filologul și istoricul literaturii italiene Vittorio Rossi, profesor de literatură italiană la Universitatea din Roma; Vincenzo Federici, elev al lui Ernesto Monaci, titularul Paleografiei latine și Diplomaticii la Universitatea din Roma în anii 1905-1941, succesorul lui Pietro Fedele, din 1943, la președinția asociației Società Romana di Storia Patria; Emilio Re, devenit apoi, în anii celui de-Al Doilea Război Mondial, supraintendent arhivistic pentru Lazio, Umbria și Marche; monseniorul Giovanni Mercati, Prefectul Bibliotecii Apostolice Vaticane. *Ibidem*, p. 111; „Academia Română. Anale. Ședințele din 1923-1924”, tom. XLIV, p. 132, 134; 1924-1925, tom. XLV, p. 140; 1925-1926, tom. XLVI, p. 104-105; V. Pârvan, *Proemio*, „Ephemeris Dacoromana. Annuario della Scuola Romana di Roma”, Roma-București, 1923, 1, p. VII.

directorilor școlilor similare din capitala Italiei, care și-au deschis bibliotecile și programele de cercetare *alunni*-lor români, savantul a urmărit în același timp organizarea Institutului nostru de la Roma pe principiul unui centru de cercetare interesat și specializat pe problematica romanității orientale și a tracologiei, cea dintâi, amplă și generoasă, urmând a fi analizată pe diverse segmente cronologice. Vasile Pârvan a urmărit acest proiect atât prin temele indicate bursierilor pentru studiu, cât și prin organizarea unei biblioteci specializate, destinată nu numai uzului membrilor Școlii, ci și *alunni*-lor celorlalte institute străine din Roma sau profesorilor și cercetătorilor italieni.

Analizând temele de cercetare pe care Pârvan le-a indicat bursierilor săi, se poate constata că acestea au fost în mare parte subsumate problemei istoriei Romei antice – republicane și imperiale –, romanității orientale și tracologiei, investigate în primul rând în raport cu istoria romană, cu tot ce oferă aceasta – material arheologic, documentar sau artistic pentru reconstituirea unei părți importante a istoriei noastre naționale –, de la perioada antichității târzii, la istoria bisericii, romană prin excelență, la etapa Umanismului italian și a Renașterii, cu informațiile lor, la vremea respectivă încă insuficient cunoscute și exploatare, referitoare la țările române. În funcție de specializarea sau preferința fiecărui bursier, directorul Școlii plasa investigația științifică la nivel arheologico-artistic, epigrafic, topografic, filologic sau arhivistic și paleografic, spiritul comparatist și, nu de puține ori, interdisciplinaritatea constituindu-se ca trăsături fundamentale ale cercetărilor întreprinse de studiosii români în anii respectivi, păstrate apoi și aplicate ca metodă de interogație științifică pe tot parcursul carierei lor profesionale ulterioare.

În perioada în care Vasile Pârvan a condus Școala Română de la Roma (1921-27), dintre cei 25 de bursieri care s-au bucurat de îndrumarea sa științifică, 13 s-au specializat în domeniul protoistoriei, al istoriei antichității, arheologiei, epigrafiei, topografiei sau filologiei clasice (Paul Nicorescu, G. G. Mateescu, Emil Panaitescu, Ștefan Bezdechi, Grigore Florescu, Ecaterina Dunăreanu-Vulpe, Radu Vulpe, Constantin Daicoviciu, Constantin Balmuș, Hortensia Dumitrescu, Vladimir Dumitrescu, Gheorghe Ștefan, Constantin Zoppa în primul an de studii la Roma), 9 în sfera filologiei moderne, arhivisticii, paleografiei, diplomaticii și, în general, a științelor auxiliare ale istoriei (Alexandru Marcu, Claudiu Isopescu, G. Călinescu, Nicolae Buta, Virginia Vasiliu, Nicolae Grămadă, Anton Mesrobianu, Ioan Moga și Constantin Radu), în timp ce în câmpul arhitecturii și al istoriei artei s-au perfecționat în cadrul institutului nostru din capitala Italiei doar 3 *alunni*, arhitecții Ion Anton Popescu și Horea Teodoru, respectiv istoricul de artă Alexandru Busuioceanu.

În ceea ce privește subspecializările istoricilor antichității și arheologilor formați la școala sa, directorul Pârvan a pus accentul în primul rând pe o perfecționare în mediul academic de la Roma a bursierilor orientați spre studiul clasicității greco-romane și, legat de aceasta și oglindit prin ea, al lumii traco-dace și al populațiilor de la Dunărea de Jos. Proiectul său era unul mai larg, conceput în

anii de dinaintea Primului Război Mondial și reluat într-un context nou în anii interbelici, în legătură cu Uniunea Academică Internațională, la care savantul – alături de academicianul Nicolae Iorga – reprezenta Academia Română cu începere din 1920, la început în calitate de vicepreședinte al Academiei Române (1920-23), apoi în calitate de secretar general al ei (1923-27), fiind ales în 1923 chiar secretar al Uniunii Internaționale a Academiei¹¹: harta arheologică a țării noastre și partea ce ne revenea din *Forma Imperii Romani*¹². Proiectul era unul de anvergură, în Italia anilor '20 fiind inițiată de specialistul în topografie Giuseppe Lugli, elev și asistent al profesorului de topografie antică la Universitatea romană, Rodolfo Lanciani¹³, secondat de Italo Gismondi, și sub patronajul Uniunii Academice Naționale, publicarea – alături de o culegere sistematică de izvoare privitoare la topografia antică a Romei – așa numitei *Forma Italiae*, un fel de cadastru arheologic al Peninsulei¹⁴. Pe această linie de cercetare, directorul Vasile Pârvan a orientat foarte precis, în conformitate cu proiectele științifice susținute de

¹¹ Este vorba despre Uniunea Academică Internațională pentru Litere și Științe Morale, constituită la sfârșitul Primului Război Mondial, care reunea academiile de tradiție ale Apusului Europei, o nouă inițiativă ducând, la începutul anului 1921 – în contextul aniversării a 75 de ani de la crearea clasei de Arte Frumoase a Academiei Regale a Belgiei –, la înființarea Uniunii Academice Internaționale a Artelor Frumoase, decisă de delegații Academiei Belgiei, Spaniei, Statelor Unite, Franței, Marii Britanii, Italiei, alături de care au fost primiți și reprezentanții academici ai statelor Europei Centrale și Răsăritene, Polonia, Cehoslovacia și Iugoslavia, fiind invitată să adere și România, care era membru al mai vechii Uniuni internaționale, cea umanist-istorică, fondată cu doi ani mai înainte. În legătură cu participarea României la Uniunea Academică Internațională a Artelor Frumoase – care avea un triplu scop: dezvoltarea și înflorirea spiritului și manifestărilor artistice în toate țările, intervenția pe lângă guvernele acelor țări care fac parte din Uniune pentru a se face toate propunerile pe care Uniunea le va crede folositoare, respectiv studiul chestiunilor sau executarea lucrărilor pe care o națiune izolată nu le poate începe cu sorți de izbândă – Vasile Pârvan, în calitate de reprezentant al Academiei Române, a avut o poziție fermă: „Interesele de politică culturală internă și externă ale națiunii noastre – afirma acesta în ședința solemnă a Academiei Române de la 18 februarie 1921 – cer ca România să nu lipsească acolo unde cele trei națiuni slave ale Europei Centrale, Polonia, Cehoslovacia și Iugoslavia, joacă un rol. Interesele de cultură creatoare și de cultură socială ne impun ca să nu lăsăm națiunea noastră în afară de curentul cel larg de idei al Apusului.” De altfel, la mai vechea Uniune Internațională umanist-istorică, cea pentru Litere și Științe Morale constituită la finele Primului Război Mondial, au fost cooptate Grecia, în urma solicitării făcute, chiar dacă nu avea încă la momentul respectiv organizată instituția Academiei, și Rusia, care în ciuda regimului bolșevic din țară, a fost cooptată datorită poziției personale a faimosului istoric și arheolog rus Mihail Ivanovici Rostovtzeff. „Academia Română. Anale. Ședințele din 1920-21”, tom. XLI, p. 37-39.

¹² Vezi și Alexandra Ștefan, *Vasile Pârvan, istoric al antichității clasice în România, fondator al școlii naționale de arheologie și epigrafie*, „Studii și cercetări de istorie veche și arheologie”, București, 1982, 33, nr. 3, iul.-sept., p. 316-317.

¹³ Numele profesorului Rodolfo Lanciani este legat de cunoscuta colecție de hărți *Forma Urbis Romae*, alcătuită în anii 1893-1901 și care cuprinde 46 de planșe ce acoperă marea parte a teritoriului delimitat de Mura Aureliane și anumite zone exterioare centurii de ziduri.

¹⁴ G. Lugli, *Forma Italiae*, vol. I, *Anxur-Tarracina* (Unione Accademica Nazionale), Roma, Danesi, 1926; vol. II, *Circeii* (Unione Accademica Nazionale), Roma, Danesi, 1928. Primul volum al lucrării era prezentat Academiei Române de Vasile Pârvan în primăvara anului 1926. „Academia Română. Anale. Ședințele din 1925-26”, tom. XLVI, p. 111.

Academia Română, investigațiile bursierilor săi la Roma, cei care erau specializați din țară în domeniul antichităților romane fiind direcționați spre studii de caz pe material topografic italian, exercițiu care le va servi apoi la investigarea *limes*-ului Imperiului în regiunile noastre, *alumni*-i Școlii de la Roma păstrând apoi această preocupare pe întreaga durată a activității lor științifice ulterioare¹⁵. Ar fi de amintit în acest sens studiul de caz, istorico-topografic, asupra vechii cetăți din Latium, *Fidenae*, întreprins de Emil Panaitescu în anii în care a fost membru al Școlii Române din Roma¹⁶ –, lucrare cu care de altfel istoricul și arheologul și-a susținut doctoratul la Universitatea clujeană în 1925¹⁷ –, folosit apoi ca util exercițiu și model pentru evidențierea *limes*-ului dacic prin numeroasele campanii de săpături arheologice la Brețcu și Cășei. De asemenea, ar fi de menționat studiul istorico-topografic al lui Grigore Florescu asupra localității din Lazio, Aricia¹⁸, studiu întreprins în primul an în care a fost bursier al Școlii Române din Roma (1924-25), un practic exercițiu pentru cercetările sale arheologice începute încă din vara anului 1924 la Capidava și pe care le va continua cu un plus de experiență și bagaj metodologic în anul 1926, la întoarcerea din stagiul de perfecționare în capitala Italiei¹⁹. Aceste cercetări vor marca apoi întreaga sa activitate de arheolog, până târziu în anii '50, Grigore Florescu alăturându-le investigațiile privitoare la Drobeta, în proiectul său, din nefericire neterminat, de reconstituire a *limes*-ului roman al Dunării de Jos, în cadrul căruia castrul de la Capidava constituia capitolul inițial, iar castrul roman de la Drobeta trebuia să completeze panorama asupra problemei²⁰. În același mod a fost îndrumat de directorul Pârvan și Constantin

¹⁵ „Il professore V. Pârvan, direttore della Scuola Romana di Roma – scria Emil Panaitescu în prefața studiului său istorico-topografic asupra cetății antice Fidenae –, ha attratto la nostra attenzione sugli studi di topografia antica, ci ha consigliati ed incoraggiati a ricerche di tal sorta col proposito che dalla nostra iniziativa in questo genere di studi tragga profitto l'organizzazione di ricerche simili nella topografia e cartografia antica della Moesia e della Dacia.” Em. Panaitescu, *Fidenae. Studio storico-topografico*, „Ephemeris Dacoromana”, 1924, 2, p. 416.

¹⁶ *Ibidem*, p. 416-459.

¹⁷ Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Cluj (D.J.A.N. Cluj), Fond Universitatea din Cluj, nr. 798, Facultatea de Litere, dosar prof. E. Panaitescu, nr. 155, f. 3-5.

¹⁸ Grigore Florescu, *Aricia. Studio storico-topografico*, „Ephemeris Dacoromana”, 1925, 3, p. 1-57.

¹⁹ Idem, *Fouilles et recherches archéologiques à Calachioi (Capidava) en 1924 et 1926*, „Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie” Bucarest, 1927-1932, 3-4, p. 483-515; I. Andrieșescu, *Vasile Pârvan, membru al Comisiunii Monumentelor Istorice, 7 26 iunie 1927*, „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, București, 1929, 22, fasc. 62, oct.-dec., p. 147.

²⁰ Vezi Gr. Florescu, *Castrul roman de la Răcari-Dolj. Săpăturile arheologice din 1928 și 1930*, „Arhivele Olteniei”, Craiova, 1930, 9, nr. 51-52, sept.-dec., p. 373-395; „Memoriile Muzeului Regional al Olteniei”, 1931, tom. I, mem. 8, p. 1-28; Idem, *Castrul roman Drobeta (T. Severin). Cercetări și săpături arheologice din 1931*, „Revista Istorică Română”, București, 1933, 3, fasc. 1, p. 32-53; Idem, *Le camp romain de Arcidava (Vărădia), Banat, construit par la Cohors I Vindelicorum. Fouilles de 1932*, „Istros. Revue roumaine d'archéologie et d'histoire ancienne”, Bucarest, 1934, 1, fasc. 1, p. 60-72; Idem, *Monuments épigraphiques inédits de Capidava*, „Istros”, 1934, 2, fasc. 1, p. 249-261; Idem,

Daicoviciu în primul său an de specializare la Școala de la Roma (1925-26), când a alcătuit studiul de caz istorico-topografic *Castrimoenium e la così detta „Via Castrimenesi”*, susținut apoi ca teză de doctorat la Universitatea din Cluj²¹, dobândind în exercitarea pe modelul italian abilitățile necesare analizelor pertinente pe care le-a întreprins în anii ulteriori la Sarmizegetusa, cercetările sale

Cariere romană de la Cernavodă, „Analele Dobrogei”, Constanța, 1936, 17, p. 33-46; Idem, *Fouilles archéologiques de Capidava (1928-1936)*, „Dacia”, 1935-1936, 5-6, p. 351-386; 1937-1940, 7-8, p. 345-350; 1945-1947, 11-12, p. 209-220; Idem, *Römischer Steinbruch bei Cernavoda, Rumänien, „Germania”*, Frankfurt a. M., 1937, 21, p. 108-113; Idem, *Turnul antic de la Turnu-Măgurele. (Cercetări arheologice din 1936)*, în *Omagiu lui Constantin Kirilescu*, București, Tip. Cartea Românească, 1937, p. 1-14; Idem, *Monuments épigraphiques inédits de Capidava*, „Istros”, 1942, fasc. 2, p. 249-261; Idem, *Capidava*, în vol. *În amintirea lui Constantin Giurescu*, București, 1944, p. 249-261; Idem, *Capidava în epoca migrațiilor*, „Revista Istorică Română”, 1946, 16, fasc. 4, p. 325-342; Idem, *Un nou document privitor la flota romană de pe Dunărea Moesică*, „Revista Istorică Română”, 1946, 16, fasc. 1, p. 10-18; Idem, *O nouă inscripție referitoare la familia Cocceilor de la Capidava*, „Studii și cercetări de istorie veche”, 1950, 1, nr. 20, p. 126-138; Idem, *Un nou document epigrafic referitor la teritoriul de la Nordul Dunării Moesice*, „Studii și cercetări de istorie veche”, 1951, 2, nr. 2, p. 125-135; Idem, *Săpăturile arheologice de la Capidava*, „Materiale și cercetări arheologice”, București, 1956, 5, p. 555-564; 1959, 6, p. 617-627; 1961, 7, p. 571-582; 1962, 8, p. 693-704 (în colab.); Idem, *Einige neue Beobachtungen über den Donaulimes entlang der Dobrudscha*, „Dacia”, 1957, 1, p. 237-244; Idem, *O piatră de hotar de la Capidava*, „Studii și cercetări de istorie veche”, 1957, 8, nr. 1-4, p. 317-322; Idem, *Cu privire la lectura unor inscripții de la Turnu-Severin*, „Studii și cercetări de istorie veche”, 1958, 9, nr. 2, p. 421-424; Idem, *Două documente epigrafice în legătură cu organizarea quasi-municipală a comunelor rurale (territoria) romane*, „Studii și cercetări de istorie veche”, 1958, 9, nr. 2, p. 337-348; Idem, *Capidava. Monografie arheologică*, I, București, 1958, 286 p. (Institutul de Arheologie al Academiei. Biblioteca de arheologie) (în colab.). Șantierul arheologic de la Capidava rămâne un clasic exemplu de șantier-școală în știința și practica arheologică românească. Inițiat de Vasile Pârvan, care a identificat situl în anii premergători Primului Război Mondial – la fel ca alte modele pertinente de cercetare arheologică, precum Histria etc. – șantierul de la Capidava a fost încredințat de savant în 1924 asistentului său de atunci, Grigore Florescu, care a săpat aici vreme de trei decenii și jumătate, multă vreme singur, apoi ajutat ocazional de studenții săi (Expectatus Bujor, Fl. Iordăchescu în 1941-42, Paul Păltânea în 1941). După întreruperea vremelnică a săpăturilor arheologice la siturile romane în anii 1949-54 din cauza contextului politic și a accentului pus pe ideile panslaviste, Grigore Florescu a reușit din 1955 să reia seria investigațiilor arheologice la Capidava, secondat de data aceasta de un întreg grup de tineri studioși (Petre Aurelian în 1955, Petre Diaconu în 1955-56, Florian Anastasiu în perioada 1956-57, Mitiță Vâlceanu – 1957-58, Mișu Davidescu – 1956, Adrian Rădulescu – 1956, Simion Gavrila – 1957, Radu Florescu – 1955-59, Gloria Ceacalopol – 1958-59), care au beneficiat și de colaborarea arhitecților Dinu Teodorescu, Garri Küst și P. Munteanu. Întrerupte câțiva ani în urma morții profesorului Gr. Florescu, pe șantierul arheologic de la Drobeta, săpăturile de la Capidava au fost reluate în 1965 prin contribuția Muzeului de Arheologie din Constanța și sub conducerea lui Radu Florescu. Au participat la campaniile arheologice de aici în decursul a patru decenii de investigații Mihai Bucovăla – 1965-66, Alexandru Simion Ștefan – 1968-77, în anii 1967-69 Corneliu Cârjan, A. Panaitescu și Tudor Mateescu, după 1969 Zaharia Covacef și Valeriu Georgescu, din 1985 Cristian Matei, din 1988 Gloria Ceacalopol, secondată de studenții, la vremea aceea, Costin Miron și Ioan Carol Opreș, care au continuat în anii '90 cercetările pe șantier, iar din anul 2001 Marian Țiplic.

²¹ C. Daicoviciu, *Castrimoenium e la così detta „Via Castrimenesi”*, „Ephemeris Dacoromana”, 1930, 4, p. 29-71; „Buletinul Asociației Academice «V. Pârvan» a foștilor Membri ai Școlii Române din Roma. Supliment bibliografic”, 1940/43, 13-15, p. 11.

la situl capitalei provinciei romane fiind începute încă din anul 1924, precum și la Micia și Porolissum, campanii făcând parte și apoi situate în prelungirea amplului proiect inițiat de Vasile Pârvan în vederea elaborării unei hărți arheologice a Imperiului Roman în regiunile noastre²². Pentru activitatea arheologică din primii ani ai carierei sale, Constantin Daicoviciu va fi recompensat în anul universitar 1932-33 de Academia Română cu Premiul „Vasile Pârvan”²³.

De altfel, seria monografiilor istorico-topografice pe exemple din Latium propuse de Vasile Pârvan ca utilă exercitare pentru membrii arheologi ai Școlii – monografii în alcătuirea cărora bursierii români au avut sprijinul direct al

²² V. Pârvan, *Săpăturile arheologice din România în vara anului 1925*, „Academia Română. Anale. Ședințele din 1925-1926”, tom. XLVI, p. 14; I. Andrieșescu, *op. cit.*, p. 147; C. Daicoviciu, *Fouilles et recherches à Sarmizegetusa, Ier compte-rendu*, „Dacia”, 1924, 1, 224-263; Idem, *Raport asupra cercetărilor arheologice de la Sarmizegetusa în anii 1924-28*, „Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice. Secția pentru Transilvania”, 1926-28, 1, p. 206-215; Idem, *Micia I. Cercetări asupra castrului*, „Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice. Secția pentru Transilvania”, 1930-31, 3, p. 1-43 (cu un „Supliment epigrafic” și un rezumat în limba italiană); Idem, *O contribuție la „Prosopographia Imperii Romani saec. I-III”*, în *Închinare lui Nicolae Iorga cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani*, Cluj, Edit. Institutului de Istorie Universală, 1931, p. 129-132 (studiu redactat pe baza unor informații epigrafice descoperite în campania arheologică din anul 1929 la Sarmizegetusa, când a fost cercetat forum-ul); Idem, *Fouilles de Sarmizegetusa. Deuxième compte rendu (1925-1928)*, „Dacia”, 1927-1932, 3-4, p. 516-556; Idem, *Un nou „miliarium” din Dacia*, „Anuarul Institutului de Studii Clasice”, Cluj, 1928-1932, 1, partea a II-a, p. 48-53; Idem, *La première division de la Dacie*, „Anuarul Institutului de Studii Clasice”, 1933-1935, 2, p. 71-77; Idem, *Mausoleul Aureliilor de la Sarmizegetusa*, „Sargeția”, 1937, 1, p. 1-23 (în colab. cu Octavian Floca); Idem, *Sarmizegetusa (Ulpia Traiana) în lumina săpăturilor*, „Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice. Secția pentru Transilvania”, 1932-1938, 4, p. 353-413; extras, ed. I, Cluj, 1938, 62 p.; ed. a II-a, Cluj, 1939, 66 p.; Idem, *Templul maurilor din Micia. Templum deorum Maurorum Miciensium*, „Sargeția”, 1941, 2, p. 117-125; Idem, *Din trecutul pământului românesc: localizarea Daciei Malvensis*, „Transilvania”, Sibiu, 1943, 74, nr. 1, p. 70-74; Idem, *Les „Castella Dalmatorum” de Dacie. Un aspect de la colonisation et de la romanisation de la province de Dacie*, „Dacia”, 1958, 2, p. 259-266 (în lb. rom. „Apulum”, Alba Iulia, 1961, 4, p. 51-60); Idem, *Contributi alla storia della Dacia romana alla luce degli ultimi tre lustri di studi epigrafici in Romania*, în *Atti del III Congresso Internazionale di Epigrafia Greca e Latina*, Roma, 1959, p. 183-197; Idem, *Un nouveau diplôme militaire de Dacia Porolissensis*, „Journal of Roman Studies”, London, 1961, 51, p. 63-70 (în colab.); Idem, *Ulpia Traiana (Sarmizegetusa romană)*, București, Edit. Meridiane, 1962, 112 p.; ed. a II-a, 1966, 118 p. (în colab.); Idem, *O diplomă militară din Dacia Porolissensis. Știri noi despre organizarea Daciei romane*, „Acta Musei Napocensis”, 1964, 1, p. 163-180 (în colab.); Idem, *À propos du nom et de l'origine du titulaire d'un diplôme militaire de Dacia Porolissensis*, „Latomus”, Bruxelles, 1965, 24, fasc. 2, p. 322-329 (în colab.); Idem, *Diploma militară de la Tibiscum*, „Acta Musei Napocensis”, 1965, 2, p. 135-139 (în colab.); Idem, *E Malva la Cioroiul Nou?*, „Acta Musei Napocensis”, 1965, 2, p. 654-655; Idem, *Tabula Imperii Romani. Drobeta – Romula – Sucidava*, „Acta Musei Napocensis”, 1965, 2, p. 651-653; Idem, *Severus Alexander și provincia Dacia*, „Acta Musei Napocensis”, 1966, 3, p. 153-171; Idem, *M. Claudius Fronta et Dacia Malvensis*, în *Acta of the International Congress of Greek and Latin Epigraphy*, Cambridge, 1967, Oxford, 1971, p. 343-347 (în colab.); Idem, *Orașe, târguri și sate în Dacia romană*, „Acta Musei Napocensis”, 1969, 6, p. 537-544; Idem, *Urbanisation et romanisation dans la Dacie Traiane*, „Vestigia. Beiträge zur alten Geschichte”, München, 1972, 17, p. 97-98 (în *Centenar muzeal orădean*, Oradea, 1972, p. 147-152).

²³ „Anuarul Universității «Regele Ferdinand I» din Cluj pe anul școlar 1932/33”, p. 27.

secretarului Institutului nostru, profesorul Giuseppe Lugli, al directorului Școlii Britanice din Roma, Thomas Ashby, și al arhitectului și arheologului Italo Gismondi, suprintendentul antichităților din Roma, pentru partea de analiză și reconstituire arhitectonică a unor edificii pertinente amintitelor situri investigate²⁴ –, au fost propuse bursierilor și în anii '30 de discipolii lui Pârvan, aflați la conducerea Școlii Române de la Roma. În anul academic 1929-30 se afla la Roma ca bursier în primul an de specializare Alexandru Doboși, de la Universitatea din Cluj, iar directorul Școlii din Roma, Emil Panaitescu, l-a orientat spre o cercetare istorico-topografică a cetății antice Bovillae²⁵, pentru care Doboși a folosit ca repere bibliografice lucrările lui Beloch, Ashby și Lugli. Modelul de abordare al acestor monografii era similar, urmându-se o schemă adoptată de primii bursieri ai Școlii sub îndrumarea lui Pârvan și a lui Lugli. Era astfel avută în vedere în primul rând o introducere privitoare la istoricul localității (discutându-se numele, originea și situl urmărit spre analiză). În funcție de preferința fiecărui bursier, se trata acum fie problematica istoriei economice și religioase a așezării respective, a evoluției familiilor cetății, așa cum erau acestea reflectate de izvoarele literare sau epigrafice, fie era lăsată ca ultim capitol al analizei istorico-topografice, fiind propusă ca un rezultat al identificării și interpretării diverselor surse, în primul rând epigrafice, dar și de natură topografică²⁶. Urma apoi analiza așezării antice, schema-tip folosită de bursieri în descrierea sitului fiind riguros respectată. Erau inventariate și prezentate zidurile cetății, străzile, edificiile din interiorul orașului,

²⁴ Utilizarea unui arhitect pentru a oferi schițe exacte ale siturilor cercetate și ale diferitelor faze de săpătură a reprezentat una dintre exigențele pe care Vasile Pârvan a încercat să le impună discipolilor săi în sfera metodologiei cercetării arheologice, la fel cum a insistat pentru adoptarea principiului stratigrafic de cercetare sau a principiului permanenței prezențe a arheologului la actul săpăturii, singura garanție pentru o consemnare sistematică și riguroasă a tuturor rezultatelor investigației. Inspirată în mare parte de școala germană, aceste cerințe metodologice – în mod special, investigația arheologică minuțioasă, care nu se mărginea la utilizarea planurilor orizontale și a releveelor elevației păstrate a monumentelor descoperite, implicând totodată și înregistrarea precisă a referințelor de nivelment pentru reconstituirea arheologică – fuseseră puse în practică de Pârvan încă de la primele campanii de săpături de la Ulmetum, unde îl cooptase pe arhitectul Sp. Cegăneanu. Tocmai de aceea apelase la asistența lui Italo Gismondi pentru anexele imagistice ale lucrărilor bursierilor Școlii de la Roma, iar din toamna anului 1925 – odată cu deschiderea secțiunii arhitectonice și artistice a Institutului nostru din capitala Italiei prin sosirea celor doi membri arhitecți, I. A. Popescu și Horea Teodoru – a solicitat acestora colaborarea pentru planurile, secțiunile longitudinale și transversale sau axonometriile necesare în vederea descrierii sau reconstituirii unor edificii investigate de studioșii Școlii. Alexandra Ștefan, *op. cit.*, p. 310-311.

²⁵ Al. Doboși, *Bovillae. Storia e topografia*, „Ephemeris Dacoromana”, 1935, 6, p. 240-367.

²⁶ În analiza sa asupra cetății Fidenae, Emil Panaitescu plasează în încheierea lucrării capitolele privitoare la *Condițiile economice ale cetății antice Fidenae, Magistrați și Senat la Fidenae*, respectiv *Creștinism și biserică la Fidenae* (Em. Panaitescu, *op. cit.*, p. 445-459), în timp ce Al. Doboși își deschide investigația monografică a cetății Bovillae cu capitolele referitoare la sacerdoții „albanii” la Bovillae, la gens Iulia și rolul său în anticul oraș, la celebrarea cultului lui Augustus în localitate, la colegiul tinerilor din acest municipiu, așa cum rezulta din sursele epigrafice, sau la așezarea Bovillae în epoca paleocreștină și în Evul Mediu, pentru ca abia apoi să urmeze partea de topografie propriu-zisă (Al. Doboși, *op. cit.*, p. 257-288).

edificiile mai importante sau cele la care studiosul a întreprins măsurători sau săpături arheologice, edificiile exterioare orașului, vilele din teritoriul adiacent care prezentau un interes istoric sau arheologic special, analiza încheindu-se cu panorama asupra străzilor romane care legau așezarea de centrele învecinate, respectiv cu prezentarea materialului arheologic sau a mormintelor aflate în teritoriul orașului antic studiat. Monografiile erau completate de fotografii, multe dintre acestea fiind furnizate bursierilor de directorul Academiei Britanice, Thomas Ashby, sau de profesorul Lugli, de asemenea de planșe care fuseseră executate de cele mai multe ori prin contribuția arhitectului Gismondi. Sprijinul pe care bursierii români interesați de topografie și epigrafie l-au primit de la amintii specialiști sau de la instituțiile de cultură italiene cu care era în contact directorul Pârvan a fost masiv. Să amintim aici, de exemplu, doar susținerea de care a beneficiat Emil Panaitescu, în redactarea lucrării sale depre Fidenae, din partea directorului Școlii Engleze, Thomas Ashby, care i-a pus la dispoziție și o serie de date adunate până în momentul respectiv de instituția pe care o conducea²⁷, sau sprijinul pe care Grigore Florescu l-a avut din partea Supraintendenței Antichităților din Provincia Roma, condusă de prof. Roberto Paribeni și al cărei inspector era Giuseppe Lugli, în executarea unor săpături în decursul anului 1925 la Templul dell'Orto di Mezzo de pe teritoriul vechii Aricia, investigații arheologice întreprinse în vederea definitivării monografiei sale și ale căror costuri au fost suportate de statul italian²⁸.

În anii de studiu la Școala Română din Roma, Paul Nicorescu a fost orientat de Vasile Pârvan către specializarea în arheologie și epigrafie, fiind îndrumat spre o lucrare de diplomă cu subiectul *Tracii din armata romană*. Experiența dobândită în anii de studiu petrecuți în capitala Italiei, vizitele amănunțite la săpăturile de la Ostia, sub conducerea lui Giuseppe Lugli, excursiile arheologice de mai multe zile la Napoli și Pompei – în care tinerii bursieri au fost împreună cu directorul Școlii, prin bunăvoința lui Matteo della Corte, inspectorul ariei arheologice de la Pompei,

²⁷ „Academia Română. Anale. Ședințele din 1923-24”, tom. XLIV, p. 134 și, cu rezerva îndepărtării considerațiilor subiective, Vasile Christescu, *Cine conduce Școala Română din Roma?*, București, Inst. de Arte Grafice E. Marvan, 1932, p. 28.

²⁸ Gr. Florescu, *Aricia*, p. 41; „De altă parte d-l Roberto Paribeni – scria directorul Pârvan în raportul său către Academia Română, prezentat în ședința de la 31 mai 1926 –, supraintendentul săpăturilor și muzeelor din Roma și Latium, nu numai a permis, dar a și susținut din fondurile direcțiunii sale anumite sondaje și săpături arheologice necesare pentru lucrarea despre Aricia a unuia din membrii arheologi ai Școlii noastre.” „Academia Română. Anale. Ședințele din 1925-1926”, tom. XLVI, p. 105. Vezi de asemenea raportul lui I. Bianu despre activitatea Școlii Române din Roma în vremea directoratului lui V. Pârvan, Idem, 1927-1928, tom. XLVIII, p. 25. Monografia *Aricia* a lui Gr. Florescu a rămas până astăzi bibliografie de referință în istoriografia italiană a problemei. În anul 2001, Manlio Lilli își deschidea lucrarea sa, *Ariccia. Carta archeologica*, presentazione di Paolo Sommella, Milano, „L'Erma” di Bretschneider, 410 p. (Colecția „Bibliotheca Archaeologica”, 34) cu afirmația: „A differenza di altri centri dei Colli Albani, ai quali negli ultimi anni sono state dedicate ricerche riguardanti sia settori particolari sia l'intero impianto urbano, che hanno permesso una migliore conoscenza della topografia antica, le nostre conoscenze su *Aricia* e sulle zone più prossime ad essa si fondano ancora sul contributo pubblicato nel 1925 dal Florescu” (p. 15).

membrilor Școlii fiindu-le permisă intrarea și primind explicații amănunțite asupra descoperirilor recente și asupra metodelor noi de lucru în arheologie, pe care au putut să le observe direct²⁹ –, posibilitatea de a efectua o excursie de studii în Sicilia – oportunitate pe care au avut-o în anii respectivi și Emil Panaitescu sau Ștefan Bezdechi –, dar, mai ales, cooptarea sa împreună cu Emil Panaitescu într-un proiect al Academiei Britanice, care avea în vedere măsurători topografice asupra părții din Via Appia care la vremea aceea era încă nestudiată pe o mare distanță, în Munții Albani, l-au determinat pe Nicorescu să redacteze în anii perfecționării la Roma lucrarea publicată în anuarul Școlii, intitulată *La tomba degli Scipioni*³⁰, material care deschide primul volum scos de instituția românească din capitala Italiei. Studiul, bogat în fotografii și observații amănunțite, este o exercitare de analiză topografică modernă –, implicând indicarea minuțioasă pe hartă și descrierea punctuală a săpăturilor executate și a tuturor obiectelor descoperite –, precum și de reconstituire a istoricului descoperirii mormântului situat *extra muros*, la ieșirea prin Porta Capena, care fusese săpat în anii 1780-83 fără a se ține seama de criteriile arheologiei moderne. Contribuția este un rezultat direct al cercetărilor lui Nicorescu în zona Via Appia Antica, întreprinse în decursul anului 1924 sub directa supraveghere a profesorului G. Lugli, în anii respectivi docent al Universității din Roma în topografie antică. Modelul de investigație – în încercarea de a reconstitui cu metodologia anilor '20 un sondaj arheologic întreprins cu mai bine de un secol în urmă și care fusese operat fără atenția necesară topografiei monumentului antic, unicul scop fiind acela al identificării inscripțiilor și obiectelor de artă care ar fi adus date noi asupra amintitei familii romane – era fără îndoială cel propus de secretarul Școlii Române din Roma, care în anii 1917-19 se ocupase de studiul mormintelor romane³¹. Totodată, în analiza și datarea zidurilor și galeriilor mormântului antic, Paul Nicorescu s-a sprijinit pe sfaturile profesorului Tenney Frank, directorul Școlii de Studii Clasice din cadrul Academiei Americane, care i-a dat utile sugestii privitoare la identificarea diverselor materiale de construcție utilizate³², în anii respectivi specialistul american ocupându-se tocmai de studierea construcțiilor republicane romane³³. În ceea ce privește executarea desenelor și planșelor care însoțeau descrierea monumentului oferită de Nicorescu, acesta a beneficiat de colaborarea arhitectului și arheologului Italo Gismondi, care și-a dat concursul la executarea aparatului ilustrativ al multora dintre lucrările primelor serii de bursieri ai Școlii. Cu cercetarea *La tomba degli Scipioni*, Nicorescu a obținut titlul de doctor în

²⁹ V. Pârvan, *Raport asupra activității Școlii Române din Roma în anul 1922-23*, p. 111-113.

³⁰ „Ephemeris Dacoromana”, 1923, 1, p. 1-56.

³¹ Vezi G. Lugli, *Esplorazione di un nuovo tratto del Sepolcreto Salario*, „Notizie degli Scavi”, Roma, 1917, p. 288-310; Idem, *Sepolcreti in località Marranella*, „Notizie degli Scavi”, 1918, p. 20-29; Idem, *Scavo di un sepolcreto romano presso la Basilica di S. Paolo*, „Notizie degli Scavi”, 1919, p. 285-354.

³² P. Nicorescu, *La tomba degli Scipioni*, „Ephemeris Dacoromana”, 1923, 1, p. 56.

³³ Vezi Tenney Frank, *Roman Buildings of the Republic*, „Papers and monographs of the American Academy in Rome”, 1924, 3.

Litere *magna cum laude*, în specialitatea Istoria antică, la Universitatea din București, în sesiunea din ianuarie 1925³⁴.

De problema tracilor în armata romană se va ocupa un alt bursier al Școlii Române din Roma, G. G. Mateescu. Rezultat direct al preocupărilor lui Mateescu în domeniul istoriei tracilor au fost și cele două studii publicate de el în anuarul Școlii din Roma, *I Traci nelle epigrafi di Roma*³⁵ și *Nomi traci nel territorio scito-sarmatico*³⁶, precum și sinteza *Granița de apus a tracilor (Contribuțiuni toponomastice și epigrafice)*, tipărită în 1926, după întoarcerea sa în țară³⁷. Un alt proiect important pe care Mateescu l-a inițiat în anii de specializare la Roma, la sugestia lui Vasile Pârvan și sub directul patronaj al Academiei Române, a fost *Onomasticon Thracicum*, un repertoriu de nume trace, personale și geografice, lucrare al cărei subiect era fixat pentru Premiul „Năsturel”, urmând a se acorda prin Secțiunea Istorică în anul 1928 și care era destinată a fi publicată ca primul număr al „Bibliotecii Școlii Române din Roma”, inițiativă rămasă din păcate nefinalizată, atât în ce privește volumul, cât și colecția, în urma decesului lui Pârvan și, doi ani mai târziu, al lui G. G. Mateescu³⁸. Proiectul fusese conceput de Vasile Pârvan în directă legătură cu colaborarea sa la lucrările conduse de Uniunea Academică Internațională. În cadrul sesiunii Uniunii, precum și în dezbaterile și ședințele Academiei Române, Vasile Pârvan a exprimat dorința ca cercetarea românească să colaboreze la proiecte precum *Corpus vasorum antiquorum* – cuprinzând publicarea, pe fascicule, a colecțiilor de vase antice din marile muzee naționale de antichități ale Europei –, în perspectivă, la un *Corpus* de mozaicuri elenistice și romane sau la proiectul inițiat de Accademia dei Lincei, Supliment la *Corpus* de inscripții grecești și latine³⁹. În aprilie 1923, Vasile Pârvan comunica la a patra sesiune anuală a Uniunii Academice Internaționale, desfășurată la Bruxelles, primele rezultate ale participării românești la această din urmă inițiativă, constând în „începerea culegerii materialului de inscripții grecești și latine din ținuturile trace, răspândite în sute de publicații cu totul inaccesibile, și organizate ca și harta arheologică a Daciei, prin colaborarea tuturor

³⁴ Ș. S. Gorovei, L. Nastașă, P. Țurlea, „Școala nouă” de istorie. *Mărturii documentare (III)*, „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol»”, Iași, 1987, 24, partea a II-a, p. 425; „Universitatea din București. 1924-1925”, București, 1926, p. 113; Rodica Radu, *Paul Nicorescu – o personalitate a vieții culturale ieșene*, „Ioan Neculce. Buletinul Muzeului de Istorie a Moldovei”, Iași, 1996-1997, s.n., 2-3, p. 161.

³⁵ „Ephemeris Dacoromana”, 1923, 1, p. 57-290. Aceasta a fost și lucrarea de doctorat prezentată la Universitatea din București.

³⁶ „Ephemeris Dacoromana”, 1924, 2, p. 223-238. Lucrarea, punctul de început pentru sinteza *Onomasticon Thracicum*, stabilea o listă a numelor trace din inscripțiile aflate pe teritoriul Rusiei meridionale.

³⁷ „Anuarul Institutului de Istorie Națională”, Cluj, 1924-1925, 3, p. 377-491.

³⁸ V. Pârvan, *Raport asupra activității Școlii Române din Roma în anul 1923-24*, „Academia Română. Anale. Ședințele din 1923-24”, tom. XLIV, p. 131-136. Vezi și Idem, p. 168-170. V. Pârvan, *Prefazione*, „Ephemeris Dacoromana”, 1925, 3, p. V-VI.

³⁹ „Academia Română. Anale. Ședințele din 1922-23”, tom. XLIII, p. 109-110; 1923-24, tom. XLIV, p. 112-114; 1925-26, tom. XLVI, p. 110-112.

elevilor mei de la Roma și din București și ajutorul amical al colegilor din Cluj”⁴⁰. Cu prilejul aceleiași reuniuni, discutase cu delegatul Iugoslaviei la Uniunea Academică Internațională, N. Vulić de la Universitatea din Belgrad, pentru ca acesta să stimuleze în țara vecină, în legătură cu academiile și instituțiile arheologice de acolo, alcătuirea pentru întreaga regiune illiră a Peninsulei Balcanice a unui corpus analog cu cel plănuț de Academia Română pentru traci⁴¹. Un an mai târziu, în mai 1924, în cadrul celei de-a cincea sesiuni a Uniunii Academice Internaționale de la Bruxelles, N. Vulić anunța oficial înțelegerea care s-a perfectat la București în decursul lunii aprilie, cu prilejul Congresului de Studii bizantine, între Iugoslavia, Bulgaria și România, în vederea publicării complete a materialului epigrafic privitor la illiro-traci⁴². În cadrul acestui proiect se înscriau și cercetările de tracologie ale lui G. G. Mateescu, tânărul cercetător aprofundând după perioada stagiului la Roma seria investigațiilor privitoare la lumea tracilor, în lumina izvoarelor epigrafice, și nu întâmplător, din toamna anului 1924, directorul Pârvan a încredințat lui Radu Vulpe, proaspăt sosit la Școala Română din Roma și care în țară se distinsese mai ales printr-o muncă de șantier arheologic axată pe protoistorie, o temă de investigație pertinentă epigrafiei, care implica adunarea unui amplu material cuprins în inscripțiile grecești și latine referitoare la illiri, coordonarea temelor de studiu ale bursierilor în conformitate cu anumite direcții de cercetare sprijinite prin proiecte coerente ale Academiei Române fiind unul dintre aspectele patronajului științific pe care Academia Română l-a exercitat în perioada interbelică asupra Școlii Române din Roma.

O altă categorie a subspecializărilor bursierilor arheologi ai Școlii Române din Roma în perioada în care Vasile Pârvan a fost director al instituției a fost aceea a studiilor pre- și protoistorice, continuate de membrii Institutului nostru din capitala Italiei în prelungirea cercetărilor pe care le inițiaseră deja în țară. De altfel, Vasile Pârvan ca specialist, a fost atras în ultimii ani ai vieții din ce în ce mai mult de probleme de pre- și protoistorie, probabil și în legătură cu munca sa amplă de documentare în vederea alcătuirii *Geticeii*. Nu întâmplător, ultima săpătură începută personal de savant a fost aceea de la Bonțești, în 1926, pe care însă nu o va mai putea desfășura din cauza sănătății sale precare, activitatea la sit fiind condusă mai departe de Vladimir Dumitrescu⁴³. În acest context, o serie de discipoli ai săi care se remarcaseră în țară prin activitatea arheologică pe șantiere precum cel de la Piscul Coconilor (unde a efectuat cercetări arheologice Radu Vulpe în 1923)⁴⁴, Tinosul (unde au desfășurat campanii de săpături, în 1924, Ecaterina Dunăreanu-Vulpe și

⁴⁰ *Ibidem*, 1922-23, tom. XLIII, p. 110-111.

⁴¹ *Ibidem*, p. 110-111.

⁴² *Ibidem*, 1923-24, tom. XLIV, p. 113-114.

⁴³ I. Andrieșescu, *op. cit.*, p. 148.

⁴⁴ M. Petrescu-Dâmbovița, *Profesorul Radu Vulpe la 80 ani*, „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol»”, 1980, 17, p. 890.

Radu Vulpe)⁴⁵, Gumelnița (cercetat de Vladimir Dumitrescu în 1925), Fundul Chiselet (unde activitatea de săpături a fost urmărită de Hortensia Dumitrescu în 1925), Căscioarele, Mănăstirea și Băești-Aldeni (unde campaniile arheologice au fost conduse de Gheorghe Ștefan în 1925 și 1926), Drăgușeni, Ruginoasa și Bontăști (în care și-au desfășurat investigația Hortensia și Vladimir Dumitrescu în 1926)⁴⁶, au fost susținuți de Vasile Pârvan pentru a-și desăvârși studiile în cadrul Școlii Române de la Roma, unde au desfășurat cercetări pe modelele oferite de vechile civilizații italice. Cu excepția lui Radu Vulpe, care a fost orientat de Vasile Pârvan în primul an de studiu spre o cercetare complementară cu cea a lui Mateescu (*I Traci nelle epigrafi di Roma*), dar aplicată populațiilor illire (*Gli Illiri dell'Italia imperiale romana*), cercetătorul fiind îndrumat de directorul Școlii spre adunarea informațiilor privitoare la illiri din sursele epigrafice romane⁴⁷, ceilalți bursieri arheologi ai Institutului nostru roman – Ecaterina Dunăreanu-Vulpe, Hortensia și Vladimir Dumitrescu, Gheorghe Ștefan – au întreprins investigații interesante asupra vechilor populații italice sau asupra protoistoriei grecești, profesionalizarea din perioada perfecționării lor la Roma servindu-le ulterior în continuarea campaniilor de săpături și a interpretării rezultatelor obținute la siturile din țară (Ecaterina Dunăreanu-Vulpe și Radu Vulpe la Poiana în anii 1926 și 1927 sau la Perchiu în 1927, după întoarcerea de la specializarea la Roma⁴⁸, Vladimir Dumitrescu la Boian-Gumelnița în anii 1929-1935⁴⁹, Hortensia Dumitrescu în 1929 la Horodiștea⁵⁰, Gheorghe Ștefan, interesat după perioada stagiului la Roma mai mult de antichitatea clasică, la Barboși, Drajna de Sus sau Adamelisi⁵¹).

Ar fi de reținut, urmărind succesiunea bursierilor arheologi și epigrafiști pregătiți de Vasile Pârvan în cadrul Școlii Române de la Roma, că în fiecare an savantul avea un număr de cel puțin trei, în anumite perioade chiar patru membri ai Institutului care urmau amintita specializare (G. G. Mateescu, Paul Nicorescu și Emil Panaitescu pentru anii 1922-24, Ecaterina Dunăreanu-Vulpe, Radu Vulpe și Grigore Florescu în 1924-25, cărora li s-au adăugat Constantin Daicoviciu din 1925, Hortensia și Vladimir Dumitrescu, respectiv Gheorghe Ștefan în 1926-27).

Un grup aparte, prin direcția cercetărilor lor, în cadrul bursierilor Școlii Române din Roma din perioada directoratului lui Vasile Pârvan, îl constituie cel al arhiviștilor. Linia de investigație științifică era axată aproape exclusiv pe

⁴⁵ Pentru rezultatele săpăturilor vezi Radu Vulpe, Ecaterina Vulpe, *Les fouilles de Tinosul, „Dacia”*, 1924, 1, p. 166-223.

⁴⁶ I. Andrieșescu, *op. cit.*, p. 147.

⁴⁷ Radu Vulpe, *Gli Illiri dell'Italia imperiale romana*, „Ephemeris Dacoromana”, 1925, 3, p. 129-258.

⁴⁸ I. Andrieșescu, *op. cit.*, p. 147; *Le professeur Radu Vulpe à son 70e anniversaire*, „Dacia”, 1971, 15, p. 9; M. Petrescu-Dâmbovița, *op. cit.*, p. 890.

⁴⁹ Silvia Marinescu-Bâlcu, *Profesorul Vladimir Dumitrescu*, în *Vladimir Dumitrescu. 100 de ani de la naștere*, „Cultură și civilizație la Dunărea de Jos”, Călărași, 2002, 19, p. 9.

⁵⁰ Eadem, *Hortensia Dumitrescu. 1901-1982*, „Studii și cercetări de istorie veche și arheologie”, 1982, 33, nr. 3, iul.-sept., p. 343.

⁵¹ Petre Diaconu, *Profesorul Gheorghe Ștefan*, „Studii și cercetări de istorie veche și arheologie”, 1980, 31, nr. 3, iul.-sept., p. 480.

problematica romanității orientale, tinerii studioși români fiind îndrumați să culegă din arhivele romane și din alte fonduri italiene documente inedite privitoare la istoria românilor sau să introducă în istoriografia românească referințele la trecutul țărilor române conținute în incunabulele și vechile tipărituri păstrate în bibliotecile din Italia. Informațiile, necunoscute până atunci istoriografiei și filologiei românești, erau prelucrate de *alumni*-i Școlii, la indicația lui Pârvan, la nivelul istoriei politice, culturale, ecleziastice sau în planul lingvisticii, tinerii cercetători tratând problematica în funcție de specializarea dobândită în facultate sau în urma activității lor profesionale și științifice postuniversitare. Și în acest caz proiectele de cercetare ale studioșilor Școlii erau coordonate științific de Academia Română, în directă legătură cu interesele istoriografiei românești. Un exemplu elocvent în acest caz este și orientarea bursierilor arhiviști care au ajuns la Școala Română de la Roma în toamna anului 1924, în special a lui G. Călinescu, spre transcrierea de documente privitoare la țările române din arhiva de la Institutul De Propaganda Fide. Până în momentul respectiv, membrii Școlii care dezvoltaseră asemenea preocupări – Alexandru Marcu din perspectivă filologică și Claudiu Isopescu, mai bine aplicat pe munca de arhivă – își concentraseră investigațiile în Biblioteca Apostolica Vaticana și Archivio Segreto Vaticano. În toamna anului 1924, în ședința Academiei Române din 19 septembrie, se dezbătea o scrisoare de la provincialul franciscanilor din România, părintele Bonaventura Morariu, care fusese în vara respectivă la Roma, pentru studii istorice asupra misionarilor franciscani în Moldova și Valahia. Cu respectiva ocazie, părintele avusese oportunitatea să cerceteze și arhivele Congregației De Propaganda Fide, unde aflase „documente foarte interesante și de valoare din punct de vedere istoric și religios cu privire la țările noastre, Moldova, Valahia și Transilvania, începând de la anul 1623, data înființării acestei Congregațiuni, și până în timpurile noastre”⁵². „Aceste documente – scria părintele Bonaventura Morariu către Academia Română – sunt aproape în întregime necunoscute și nepublicate și culese împreună ar putea forma un frumos volum din Hurmuzaki. Ca probă, am onoare a vă înainta câteva copii ale acestor documente scoase de mine precum și două rezumate între anii 1623-1638 și altul între 1688-1714, de alte documente ce s-ar putea copia și din cuprinsul cărora oricine se poate convinge de valoarea lor istorică.”⁵³ În continuare, părintele Morariu arăta Academiei Române că ar fi dispus să își ia sarcina de a aduna și copia toate aceste documente privitoare la țările române, oferindu-le apoi spre publicare Academiei Române, în schimbul unui onorar ce ar trebui să îl dea copistului pentru dactilografiere, pentru munca sa rezervându-și doar „cinstea și mulțumirea sufletească de a fi putut conlucra [...] la publicarea acestor documente prea interesante”⁵⁴. Academia a recomandat

⁵² „Academia Română. Anale. Ședințele din 1924-1925”, tom. XLV, p. 12-13.

⁵³ *Ibidem*, p. 13.

⁵⁴ *Ibidem*.

scrisoarea Secțiunii Istorice, iar secretarul general al Academiei Române, Vasile Pârvan, a considerat utilă însărcinarea unuia dintre bursierii care urmau să sosească la Școala din Roma în toamna anului respectiv cu investigații de arhivă la Institutul de Propaganda Fide. În acest fel, ca urmare a unui proiect coerent conceput de Secțiunea Istorică a Academiei Române, a început direcția de cercetări arhivistice la Institutul De Propaganda Fide, inaugurată de G. Călinescu și pe care au preluat-o, cu mai mult sau mai puțin succes, bursierii școlii din generația 1926-28⁵⁵.

De altfel, în primăvara anului 1922, când Vasile Pârvan se afla la Roma pentru o serie de contacte cu mediul academic italian, în perspectiva organizării Școlii Române din Roma, a intrat în legătură, prin mijlocirea lui Gh. Brătianu – atunci în Italia în vederea unor cercetări la Napoli, Genova și în capitală –, cu părintele Cirillo Karalevski de la Biblioteca Vaticanului, care i-a dat utile informații despre o serie de acte inedite referitoare la istoria noastră care se păstrau acolo, în special privitoare la istoria bisericii din Ardeal în secolele XVII-XVIII. Așa cum rezultă dintr-o scrisoare adresată de Gh. Brătianu lui N. Iorga la 8 mai 1922, datele despre fondurile arhivistice aflate la Vatican care conțineau informații inedite privind trecutul provinciilor istorice românești au fost comunicate de Pârvan și lui Iorga⁵⁶, iar mai apoi nu întâmplător primele generații de bursieri „arhiviști” care se specializau în cadrul Instituției noastre fondate la Roma au frecventat în primul rând Arhivele Vaticanului, întregul lor program de cercetare fiind coordonat cu precizie și în manieră directă de Academia Română prin directorul Școlii.

Începutul acestei direcții de cercetare în arhivele și bibliotecile italiene a fost făcut de către un filolog, primul bursier al Școlii Române din Roma care și-a orientat investigația spre amintita problematică fiind Alexandru Marcu, cu cercetările sale asupra reflectării istoriei noastre în scrierile italiene din secolele

⁵⁵ În legătură cu o înscriere precisă a programului de cercetare urmat de fiecare bursier în anii de stagiu la Școala Română de la Roma, ar fi de amintit prevederile articolelor 7 și 8 din Regulamentul de organizare al Școlilor de la Roma și din Franța. Astfel, articolul 7 prevedea că „Toate 3 secțiile celor două școli vor avea în special în vedere, la fixarea cercului de activitate a tinerilor încredințați lor, acele specialități științifice și artistice cari nu se predau deloc sau sunt prea puțin dezvoltate în România”, în timp ce articolul 8 conținea precizarea clară: „Studiile se fac în diferite școli și institute superioare franceze și italiene, cari cultivă ramurile de activitate interesând cele două școli române. Alegerea studiilor și a temelor de lucrări, precum și călătoriile de studii ori excursiile arheologice și istoric-artistice se fixează de directorii școlilor române.” Cu referire la experiența celor 5 ani de funcționare a Școlii Române de la Roma sub conducerea lui Vasile Pârvan, secretarul general al Academiei Române, I. Bianu, consemna în toamna anului 1927: „Membrii Școalei [...] erau trimiși însă cu un program de lucrare bine stabilit, după pregătirea și aptitudinile dovedite în țară. Sunt obligați să execute anumite cercetări și să facă anumite lucrări [...] sunt liberi să urmeze cursuri universitare și alte cursuri oficiale sau private, cari se țin în mare număr în Roma. Ei ar putea merge și în alte orașe ale Italiei pentru instrucțiunea lor sau pentru cursuri speciale sau colecțiuni. Aceste excursiuni se fac cu aprobarea prealabilă a Direcțiunii.” „Monitorul Oficial”, 1921, nr. 105, 13 aug., p. 4150-4151; „Academia Română. Anale. Ședințele din 1927-1928”, tom. XLVIII, p. 23-24.

⁵⁶ Ș. S. Gorovei, L. Nastasă, P. Țurlea, „Școala nouă” de istorie. Mărturii documentare (III), p. 421-422.

XIV-XV, respectiv XVIII-XIX. Din anul 1923, activitatea sa a fost continuată de Claudiu Isopescu, acesta orientându-se, potrivit sfatului directorului Școlii, spre acoperirea perioadei rămase necercetate, a secolelor al XVI-lea și al XVII-lea⁵⁷. Rezultate directe ale efortului său științific sunt cele două contribuții din anuarul Școlii: *Alcuni documenti inediti della fine del Cinquecento*, publicată în al doilea număr al „Ephemeris”-ului, în care cercetătorul a reunit 31 de documente identificate în Archivio Segreto Vaticano, în Fondul Borghese, referitoare la situația politică a țărilor române în perioada noiembrie 1594 – mai 1595⁵⁸, respectiv *Alcuni documenti inediti della fine del Cinquecento. Seconda serie*, apărută în primul număr al anuarului dedicat cercetărilor istorice de arhivă, „Diplomatarium Italicum”, și cuprinzând alte 94 de documente, tot din Fondul Borghese, datând din lunile iunie-decembrie 1595⁵⁹. Acestea li s-au adăugat materialele inedite publicate în revistele de specialitate din țară sau Italia („Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice”, „Codrul Cosminului. Buletin al Institutului de Istorie și Limbă din Cernăuți”, „Archivum Romanicum. Nuova Rivista di Filologia Romanza” condusă de Giulio Bertoni etc.), de remarcat fiind faptul că prin editarea în „Memoriile Secțiunii Istorice” ale Academiei Române din anul 1929 a unui grupaj de 124 documente din anii 1592-1598, culese tot din Fondul Borghese al Arhivelor Sfântului Scaun, precum și din alte fonduri din Archivio Segreto Vaticano, din Biblioteca Apostolica Vaticana și Biblioteca Casanatense, Claudiu Isopescu reușea să ofere o panoramă a percepției Sfântului Scaun asupra țărilor române și mai ales asupra evenimentelor perioadei lui Mihai Viteazul⁶⁰, investigația sa acoperind ultimul deceniu al secolului al XVI-lea. În 1925, ultimul an al stagiului la Școala Română de la Roma al lui Isopescu, directorul Vasile Pârvan va încredința grupului de arhiviști sosit în toamna anului anterior continuarea investigațiilor, orientându-l pe clujeanul Nicolae Buta spre cercetări care urmau cronologic demersul, tânărul arhivist ardelean completând informațiile privitoare la țările române care se găseau în arhivele vaticane și romane pentru anii 1599-1605. În același timp Virginiei Vasiliu, venită din mediul universitar ieșean, Pârvan i-a indicat ca obiectiv al cercetării perioada 1606-1620, arhivista concentrându-se în special pe informațiile privitoare la principatul Moldovei. Prin materialele publicate, Virginia Vasiliu își va lărgi însă investigația la întreg secolul

⁵⁷ „D-sa – aprecia Vasile Pârvan în 1924 cu privire la activitatea lui Claudiu Isopescu – lucrează în direcția de cercetări începute cu succes de d-l Marcu și despoaie acum materialul cu privire la români aflător în literatura italiană a sec. XVI și XVII.” „Academia Română. Anale. Ședințele din 1923-1924”, tom. XLIV, p. 135.

⁵⁸ Claudiu Isopescu, *Alcuni documenti inediti della fine del Cinquecento*, „Ephemeris Dacoromana”, 1924, 2, p. 460-500.

⁵⁹ Idem, *Alcuni documenti inediti della fine del Cinquecento. Seconda serie*, „Diplomatarium Italicum. Documenti raccolti negli archivi italiani”, Roma-București, 1925, 1, p. 378-505.

⁶⁰ Idem, *Documenti inediti della fine del Cinquecento*, „Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice”, 1929, ser. III, tom. X, mem. 2, p. 11-116; extras, București, Tip. Cultura Națională, 1929, 106 p. (contribuția a fost prezentată de Nicolae Iorga în ședința de la 14 decembrie 1928).

al XVII-lea, ocupându-se și de perioada lui Constantin Brâncoveanu. „De altfel cei trei arhiviști noi [G. Călinescu, Nicolae Buta și Virginia Vasiliu] și d-l Claudiu Isopescu din anul al II-lea – arăta Pârvan în raportul său către Academia Română din iunie 1925 –, au strâns un material bogat, în diferitele arhive din Roma, dar mai ales la Vatican, în fondul încă necercetat, Borghese, și la Propaganda Fide. D-l Isopescu a cules mai ales material privitor la epoca lui Mihaiu Viteazul din fondul Borghese, material din care o parte a apărut în vol. II al Anuarului, iar o alta se va tipări în vol. III.”⁶¹ Este interesant de remarcat, în legătură cu distribuția materialelor pregătite de bursieri în Anuarul Școlii, că în vara anului 1925 Vasile Pârvan preconiza că într-un singur număr, al III-lea, al „Ephemeris”-ului vor apărea atât contribuțiile arheologilor, cât și cele ale arhiviștilor⁶², continuându-se tradiția primelor două volume ale „Ephemeris”-ului, prezentate Academiei Române în ședința publică de la 18 septembrie 1925⁶³. Activitatea prolifică a *alunni*-lor Institutului îl va determina însă în ultima parte a anului 1925 să se gândească la o soluție alternativă, cantitatea mare de material, în special numeroasele documente descoperite de arhiviști, nepermițând publicarea tuturor lucrărilor într-un singur număr al revistei Școlii. Așa că Pârvan a selectat lucrările mai consistente ale arhiviștilor, acelea care însumau de la câteva zeci până la peste o sută de documente fiecare, și a conceput o serie nouă a anuarului Școlii, intitulat „Diplomatarium Italicum”, dedicat exclusiv cercetărilor și descoperirilor de arhivă. La sfârșitul lunii martie 1926 primul volum al noii serii se afla deja în lucru, iar Pârvan îi trimitea prietenului Marin Simionescu-Râmnicăneanu, în țară, alături de ultimele corecturi la *Getica*, tipărită tot la „Cultura Națională”, o parte din materialele din al treilea volum al „Ephemeris”-ului și solicita să-i fie trimisă înapoi contribuția lui G. Călinescu, în vederea lecturii finale, pentru a putea da bun de imprimat și volumului I din „Diplomatarium Italicum”⁶⁴. În ședința Academiei Române de la 31 mai 1926, prezentându-și raportul anual asupra activității Școlii, directorul Pârvan anunța că cele două tomuri noi ale publicațiilor Institutului de la Roma, „Ephemeris” III și „Diplomatarium” I, însumând în jur de 900 de pagini,

⁶¹ „Academia Română. Anale. Ședințele din 1924-1925”, tom. XLV, p. 141.

⁶² „Dintre cei șase membri noi – arăta Vasile Pârvan în raportul către Academia Română din iunie 1925 – trei sunt arheologi, D-nii Gr. Florescu și Radu Vulpe și D-na Ecaterina Vulpe, iar trei arhiviști, d-nii N. Buta și G. Călinescu și D-șoara V. Vasiliu. Activitatea acestor membri noi în cursul anului 1924-25 a fost foarte susținută, astfel încât în cursul vacanței mari contribuțiile științifice originale, pe care membrii noi le vor da pentru vol. III din Anuar, vor fi definitiv redactate, precum urmează: I. Gr. Florescu, *Monografia istorico-topografică a Ariciei*; II. Radu Vulpe, *Illyrii în Italia*; III. Ecaterina Vulpe, *Răspândirea culturii italice a fierului în regiunile illyro-thrace*; IV. N. Buta, *Rapoartele nunțiului Claudiu Rangone*; V. G. Călinescu, *Documente inedite de la Propaganda Fide*; VI. V. Vasiliu, *Documente noi cu privire la ortodoxism și catolicism pe vremea lui Constantin Brâncoveanu.*” *Ibidem*.

⁶³ „Academia Română. Anale. Ședințele din 1925-1926”, tom. XLVI, p. 9.

⁶⁴ Vasile Pârvan. *Corespondență și acte*, ediție îngrijită, cu introducere, note și indice de Alexandru Zub, București, Edit. Minerva, 1973, p. 435.

erau gata culese, urmând a fi tipărite în cel mai scurt timp⁶⁵. În plus, Vasile Pârvan aprecia că „lucrările pentru anul 1926, având a apare la anul, sunt așa de numeroase (11 de toate) și varietatea și importanța lor e așa de remarcabilă, încât am bună speranță că aprecierile binevoitoare făcute atât în țară, cât, mai ales, în străinătate, nu vor fi desmințite nici în viitor”⁶⁶.

Cercetări de arhivă a întreprins și Ștefan Bezdechi în perioada în care a fost membru al Institutului nostru de la Roma, dar din perspectiva unui filolog clasic. Inițial Vasile Pârvan îi dăduse ca temă de cercetare pentru anuarul Școlii o nouă ediție din Procopiu din Cezareea, *De Aedificiis IV*. Ștefan Bezdechi s-a orientat însă spre o cercetare asupra lui Ioan Gură de Aur și percepția lui Platon, redactată în limba latină⁶⁷, iar în volumul al doilea al „Ephemeris”-ului a publicat o serie de scrisori inedite ale lui Nicephor Gregoras⁶⁸, material arhivistic de secol XIV

⁶⁵ „Activitatea științifică a Școalei Române din Roma în același an trecut, 1925, a fost considerabilă. Pentru acest singur an avem gata tipărite două volume: unul de aproape 400 pp., în continuare a seriei vechi, ca vol. III din *Ephemeris Dacoromana*, cu cinci lucrări, – celălalt, de ca. 500 pp., ca prim volum din seria nouă, *Diplomatarium Italicum*, consacrat exclusiv cercetărilor și descoperirilor arhivalice, cu patru lucrări. Istoria Românilor în sec. XVI-XVIII va avea a trage foloase apreciable de pe urma descoperirilor făcute de membrii Școalei noastre în arhivele Vaticanului și ale Propagandei Credinței.” „Academia Română. Anale. Ședințele din 1925-1926”, tom. XLVI, p. 104. Față de sumarul volumului unic proiectat cu un an mai înainte, în care se preconizau șase materiale, cele două tomuri ale publicațiilor Școlii vor cuprinde: „Ephemeris Dacoromana” III (Gr. Florescu, *Aricia, studio storico-topografico*; Ecaterina Dunăreanu-Vulpe, *L'espansione delle civiltà italice verso l'oriente danubiano nella prima età del ferro*; Virginia Vasiliu, *Costantino Brâncoveanu e il Cattolicesimo. Alcune notizie nuove intorno alla sua politica religiosa*; Radu Vulpe, *Gli Illiri dell'Italia imperiale romana*; Al. Busuioceanu, *Pietro Cavallini e la pittura romana del Duecento e del Trecento*), deci lucrările anunțate de Vasile Pârvan și, în plus, studiul de istoria artei al lui Alexandru Busuioceanu, iar „Diplomatarium Italicum” I – cele mai consistente editări de documente (G. Călinescu, *Alcuni missionari cattolici italiani nella Moldavia nei secoli XVII e XVIII*; Virginia Vasiliu, *Miscellanea di piccole notizie, riguardanti la storia romana dei secoli XVI e XVII*; Nicolae Buta, *I ragguagli di Claudio Rangoni, Vescovo di Reggio-Emilia e Nunzio in Polonia dal 1599-1605*; Claudio Isopescu, *Alcuni documenti inediti della fine del Cinquecento. Seconda serie*).

⁶⁶ Idem, p. 105. „Ephemeris Dacoromana” IV și „Diplomatarium Italicum” II vor fi tipărite doar în 1930, anuarul în primele luni și volumul de documente către finele anului, cuprinzând contribuțiile bursierilor din anii 1926-1927 (Ion Anton Popescu, *Le così dette Terme di Eliogabalo in Via Sacra*; C. Daicovici, *Castrimoenium e la così detta «Via Castrimeniese»*; Gr. Florescu, *I monumenti funerari romani della «Dacia superior»*; Horia Teodoru, *Les églises à cinq coupoles en Calabre*; Ecaterina Dunăreanu-Vulpe, *Sull'origine e l'evoluzione delle scuri di rame carpato-danubiane*; N. Grămadă, *La Scizia minore nelle carte nautiche del Medio evo*; Vladimir Dumitrescu, *La cronologia della ceramica dipinta dell'Europa orientale*, respectiv, în tomul destinat arhiviștilor, Virginia Vasiliu, *Il Principato moldavo e la Curia Papale fra il 1606-1620*; Nicolae Buta, *I Paesi Romeni in una serie di «Avvisi» della fine del Cinquecento*; G. Călinescu, *Altre notizie sui missionari cattolici nei Paesi Romeni*).

⁶⁷ Ștefan Bezdechi, *Ioannes Chrysostomus et Plato*, „Ephemeris Dacoromana”, 1923, 1, p. 291-337. Este o investigație a atitudinii lui Ioan Gură de Aur față de filosofia lui Platon, interesantă pentru cunoașterea biografiei sfântului și pentru reconstituirea atmosferei spirituale a unei epoci în care se perpetua, în cadrele creștine, vechea dispută între retorică și filosofie. D. M. Pippidi, *Studii de istorie antică și filologie clasică*, în *Douăzeci de ani de activitate a Școlii Române din Roma*. Cinci conferințe la Radio, [București], [1943], p. 24-25 (Asociația Academică „Vasile Pârvan” a foștilor Membri ai Școlii Române din Roma).

⁶⁸ Șt. Bezdechi, *Nicephori Gregorae epistulae XC*, „Ephemeris Dacoromana”, 1924, 2, p. 239-377.

conservat la Biblioteca Apostolica Vaticana, Codice Vat. Gr., respectiv Barb. Gr., descoperit întâmplător cu prilejul cercetărilor sale întreprinse în amintita bibliotecă⁶⁹. Similar majorității membrilor Institutului nostru din capitala Italiei, și în cazul lui Ștefan Bezdechi stagiul în cadrul Școlii Române din Roma se va reflecta asupra activității sale didactice și asupra producțiilor științifice ulterioare. A rămas constant interesul său pentru Ioan Chrysostomus și la sfârșitul anilor '30 îi va transpune omiliile în limba română⁷⁰, continuându-și totodată cercetările privitoare la problematica receptării lui Platon în opera Sfântului Ioan Gură de Aur⁷¹. De asemenea, Ștefan Bezdechi a dezvoltat în anii care au urmat stagiului său la Roma și cealaltă temă de cercetare frecventată în cadrul Școlii: opera istoricului bizantin Nicephor Gregoras, publicând și alte inedite ale acestuia⁷².

Din 1925, grupului de tineri studioși în arhivele romane și vaticane sosit la Școala Română în 1924 și reprezentând cele trei mari universități românești (Bucureștiul, Iașul și Clujul), alcătuit din G. Călinescu, Virginia Vasiliu și Nicolae Buta, s-a alăturat și Nicolae Grămadă, recomandat de Universitatea din Cernăuți. Din 1926 grupul arhiviștilor Școlii Române din Roma va rămâne constant numeric, reprezentativ pentru centrele universitare ale României interbelice, lui G. Călinescu, Virginiei Vasiliu și lui Nicolae Buta succedându-le Constantin Radu de la București, Anton Mesrobeanu din mediul Universității ieșene și Ioan Moga din cel clujean. Ajuns la Școala noastră de la Roma în 1926, Anton Mesrobeanu a fost orientat de directorul Pârvan spre cercetarea documentelor relative la trecutul nostru în arhivele romane, iar cum îi era familiară prima jumătate a secolului al XVII-lea, a fost sfătuit să investigheze în Archivio Segreto Vaticano perioada care mergea de pe la 1616 la 1630, investigația sa situându-se în prelungirea cercetărilor întreprinse de Claudiu Isopescu și Nicolae Buta, care se opreau la 1605, cu identificarea și editarea documentelor privitoare la țările române, datând din anii 1606-1616, fiind însărcinat Ioan Moga.

În cazul special al lui Constantin Zoppa, profesor secundar, doctor în filosofie de la Universitatea din Cernăuți, recomandat ca bursier al Școlii din Roma la întoarcerea lui

⁶⁹ „D-I Bezdechi – scria Vasile Pârvan în raportul asupra activității Școlii Române din Roma în al doilea an de funcționare – face studii în legătură cu noua ediție a lui Procopius, *De Aedificiis IV*, pe care l-am însărcinat să o pregătească pentru publicațiile Școlii Române din Roma. Cu prilejul cercetărilor sale în biblioteca Vaticanului, d-sa îmi comunică și descoperirea unor importante inedite ale lui Nicefor Gregoras, din cari are intenția să alcătuiască, pe alete, o serie de «anecdota graeca», în felul celor publicate de Sathas pentru Psellos.” „Academia Română. Anale. Ședințele din 1923-1924”, tom. XLIV, p. 135.

⁷⁰ Sf. Ioan Gură de Aur, *Scrieri alese*, vol. I-II, Râmnicu Vâlcea, 1937-38; Idem, *Predici despre pocăință și despre Sf. Vavila*, Sibiu, Tip. Arhidiecezană, 1938.

⁷¹ Ștefan Bezdechi va publica în „Anuarul Institutului de Studii Clasice”, 1933-1935, 2, studiul *Teoria pedepselor în viața viitoare la Platon și Ion Chrysostom*, iar mai târziu lucrarea *Sfântul Ioan Gură de Aur și Platon*, Sibiu, 1945.

⁷² Șt. Bezdechi, *La vie de Sainte Basillisse par N. Grégoras* [text inedit], „Mélanges d'Histoire Générale”, Cluj, 1927, 1; Idem, *Le portrait de Théod. Métochite par N. Grégoras*, „Mélanges d'Histoire Générale”, 1927, 1; Idem, *Un projet de réforme du calendrier par Nic. Grégoras*, „Mélanges d'Histoire Générale”, 1927, 1; *Un ms. inédit de N. Grégoras*, „Anuarul Institutului de Studii Clasice”, 1928-1932, 1, 2.

N. Grămadă și interesat în primul rând de cercetări privitoare la istoria românilor, se poate observa că a primat decizia directorului în indicarea temei de studiu, și nu preferința bursierului, Pârvan fiind atunci interesat de problema răspândirii cultelor romane în lumea traco-getică, pe linia cercetărilor făcute pentru *Getica*. Vasile Pârvan l-a direcționat pe Constantin Zoppa către abordarea unor teme circumscrise arheologiei și antichității clasice, cercetătorul efectuând în primul an de specializare o investigație pe tema cultului zeiței Nemesis în Imperiul roman. Abia la începutul celui de-al doilea an de studii în calitate de membru al Institutului nostru de la Roma (1927-28), sub îndrumarea științifică a secretarului Școlii, Giuseppe Lugli – întrucât Pârvan trecuse la cele veșnice, iar noul director nu era încă numit –, Constantin Zoppa s-a orientat spre cercetări de arhivă pertinente istoriei românilor, identificând documente privitoare la istoria Transilvaniei (o descriere a acesteia din secolul al XVII-lea, pe 90 de file) în fondurile Curiei Societății lui Iisus, știri referitoare la pretendenții domnești din secolul al XVI-lea în Archivio Segreto Vaticano, informații noi despre proiectul lui Antonio Possevino de propagandă religioasă în țările române și o serie de acte despre procesul localităților Baia Mare, Sătmăr, despre bunuri alodiale ale familiei Báthory, cu informații despre starea socială a românilor din nordul Transilvaniei⁷³.

Prin recomandarea Facultății de Litere din București din anul 1923 a istoricului de artă Alexandru Busuioceanu pentru o bursă la Școala Română din Roma, se deschidea seria specializărilor în critica și istoria artei la Institutul nostru din capitala Italiei, specializare aleasă exclusiv ori frecventată numai tangențial de o serie de alți bursieri în anii '20-'30, în rândul celor dintâi numărându-se în primul rând Virgil Vătășianu. În cadrul Școlii Române de la Roma, Busuioceanu își va continua vreme de doi ani studiile doctorale, începute la Viena, urmând în această perioadă cursurile profesorilor Adolfo Venturi – istoria artei italiene, A. Muñoz – istoria artei bizantine, O. Marucchi – arheologie creștină, F. Hermanin – artă medievală și L. Mariani – arta antică, elină, latină și etruscă. A întreprins de asemenea cercetări în Biblioteca și Arhivele Vaticanului, descoperind material inedit cu privire la arta veche italiană⁷⁴. Experiența sa în cadrul „Culturii Naționale”, editură care s-a numărat printre principalele instituții care au donat nucleul fondului de carte al Bibliotecii Școlii Române din Roma, l-a determinat probabil să își asume – încă din toamna în care a sosit la Roma – sarcina de bibliotecar, contribuind alături de ceilalți bursieri la aranjarea și catalogarea publicațiilor. La sfârșitul primului său an de specializare la Școala de la Roma, Busuioceanu redacta contribuția *Un ciclo di affreschi del secolo XI: S. Urbano alla Caffarella*⁷⁵, publicată în numărul al doilea al „Ephemeris”-ului și completată, la fel ca multe dintre lucrările bursierilor, de schițe ale arhitectului Italo Gismondi, care redau perspective ale interiorului bisericii S. Urbano alla Caffarella, de fotografiile ale frescelor analizate, propuse comparativ, pagină cu pagină, cu fotografiile pe

⁷³ D.J.A.N. Cluj, Fond Univ. din Cluj, Fac. de Lit., doc. nr. 645/1-1927/28, f. 6v-7.

⁷⁴ Al. Busuioceanu, *Memorii de titluri și lucrări*, București, 1927, p. 3.

⁷⁵ Idem, *Un ciclo di affreschi del secolo XI: S. Urbano alla Caffarella*, „Ephemeris Dacoromana”, 1924, 2, p. 1-65.

care Școala le comandase Bibliotecii Vaticanului și care reproduceau acuarele din secolul al XVII-lea consacrate aceluiași picturi romane. Cu această lucrare, Busuioceanu își va lua doctoratul *magna cum laude* la Facultatea de Litere și Filosofie din București la întoarcerea de la Roma, în decembrie 1925⁷⁶.

În al doilea an de cercetări la Roma, Busuioceanu s-a orientat spre studiul primitivilor romani, alcătuind o lucrare despre Pietro Cavallini, publicată în numărul al treilea al „Ephemeris”-ului⁷⁷. De o remarcabilă întindere și consistență, contribuția lui Al. Busuioceanu se constituia ca o informată biografie artistică a pictorului roman. Abordarea unui asemenea subiect i-a fost sugerată de profesorii săi de la Universitatea romană, Adolfo Venturi, A. Muñoz și F. Hermanin, care se ocupaseră în anii 1900-1925 de problema stabilirii influenței florentine în opera lui Pietro Cavallini, repropunând în termeni noi – în contextul descoperirii de către profesorul Hermanin a *Judecății de Apoi*, considerată cea mai importantă operă a artistului, în biserica S. Cecilia din Trastevere – raportul dintre Giotto și Cavallini, susținând ideea primatului pictorului roman și apreciind că acesta a reprezentat o sursă de inspirație pentru Giotto⁷⁸. Pe fundalul acestei noi abordări a problemei raportului dintre Giotto și Cavallini, prezentă în istoriografia romană a momentului, Al. Busuioceanu a reconstituit biografia artistică a pictorului roman, completând analiza operelor de artă cu cercetări în Arhivele și Biblioteca Vaticanului, în cele de la Santa Maria Maggiore, și întregind îndrumările date de profesorii săi romani, în special de Adolfo Venturi și de A. Muñoz, atunci suprintendent al monumentelor din Lazio, care i-a permis examinarea îndeaproape a frescelor din S. Cecilia, cu bibliografie austriacă, în special cu abordările temei prezente la unii dintre foștii săi profesori vienezi, mai ales la J. Strzygowski. Cu această lucrare, Busuioceanu își va trece examenul de docență în istoria artei medievale și moderne la Universitatea din București⁷⁹.

Specializarea lui Alexandru Busuioceanu în cadrul Școlii Române de la Roma în anii 1923-25, care continua în mod fericit pregătirea doctorală în istoria artei începută la Viena în 1920-22, i-a marcat pozitiv întreaga carieră științifică ulterioară. Pe baza materialului adunat la Roma în perioada în care a fost *alunno* al Școlii noastre de acolo, Alexandru Busuioceanu va redacta principalele sale contribuții în sfera istoriei artei și a criticii de artă⁸⁰, cursurile de specialitate frecventate la Universitatea romană și ochiul bine format prin permanentul exercițiu al observării și analizării operelor de artă pe viu, pe care doar un stagiul de pregătire în Italia îl oferă, permițându-i să cerceteze pertinent și doct atât anumite aspecte ale artei italiene –

⁷⁶ Idem, *Memoriu de titluri și lucrări*, p. 3-5.

⁷⁷ Idem, *Pietro Cavallini e la pittura romana del Duecento e del Trecento*, „Ephemeris Dacoromana”, 1925, 3, p. 259-406.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 259, 261-263.

⁷⁹ Ion Frunzetti, *Evocare*, în Al. Busuioceanu, *Scriseri despre artă*, prefață de Ion Frunzetti, traduceri de Oana Busuioceanu, note de Th. Enescu și V. I. Stoichiță, București, Edit. Meridiane, 1980, p. 9.

⁸⁰ A redactat numeroase cronici artistice în periodicele românești ale anilor '30: „Convorbiri Literare”, „România”, „Revista Fundațiilor Regale”, unde a contribuit la alcătuirea rubricii „Cronica plastică”, „Gândirea”, „Calendarul” bucureștean, „Familia” orădeană, „Artă și tehnică grafică” etc.

domeniu în care a oferit elaborate importante, artei europene în general, aplecându-se îndeosebi asupra lui El Greco – , cât și diverse momente din istoria artei românești. Al. Busuioceanu s-a distins prin cursurile sale universitare – în cadrul Facultății de Litere și Filosofie bucureștene, la început ca docent, apoi în calitate de conferențiar sau la Academia de Arte Frumoase – cursuri care în primii ani tratau teme de artă italiană (în anul 1929-30 și-a susținut primul curs de docent, introdus atunci cu titlu facultativ în programa facultății, pe un subiect pregătit la Roma, *Pictura italiană în Duecento și Trecento*; în 1930-31 tema a fost *Pictura florentină în Quattrocento*; în 1931-32, *Leonardo și Școala sa*, pentru ca abia în anul academic 1932-33, în legătură cu însărcinarea ce o primise de a ordona colecția de pictură a Casei Regale și cu analizarea celor mai valoroase piese ale colecției, tablourile lui El Greco, să propună un curs universitar despre marele pictor originar din Creta)⁸¹.

În toamna anului 1925 era inaugurată la Școala Română din Roma și a treia linie de cercetare, cea arhitectonico-artistică, contribuția financiară decisivă fiind aceea a Ministerului Cultelor și Artelor⁸². Au fost recomandați pentru Școala Română de la Roma, „de Comisiunea Monumentelor Istorice prin onor. Minister al Artelor”⁸³, cu acordul directorului instituției și avizul Ministerului Instrucțiunii, arhitecții Horia Teodoru și Ion Anton Popescu. Ambii erau arhitecți diplomați de la Paris, Horia Teodoru fiind arhitect diplomat de guvernul francez în 1925, în urma studiilor urmate la École des Beaux-Arts de la Paris. De asemenea, Teodoru fusese distins cu medalia de bronz la Expoziția Internațională de Arte Decorative de la Paris din 1925⁸⁴, satisfăcând astfel una dintre exigențele admiterii în cadrul Școlii de la Roma prevăzută în regulament: „Candidații vor trebui să fi avut o activitate anterioară manifestată prin expoziții ale lucrărilor lor, eventual prin opere executate.”⁸⁵ În plus, candidații pentru o bursă la secțiunea artistică a Școlii Române de la Roma – și, în mod similar, cei pentru Școala Română din Franța de la Fontenay-aux-Roses – trebuiau să se supună unui concurs special pentru obținerea

⁸¹ I. Frunzetti, *op. cit.*, p. 10, 13.

⁸² În primăvara anului 1928, noul director al Școlii Române, G. G. Mateescu, definea și argumenta astfel cea mai recentă dintre direcțiile de cercetare susținute de Institutul nostru din capitala Italiei: „Secțiunea artistică a Școalei Române din Roma, prevăzută de Regulament (art. 6 și 15), este întreținută cu apartamentul, biblioteca și membrii săi din subvenția de 700.000 lei, pusă la dispoziția Școalei, în anii trecuți de generozitatea d-lui Ministru al Artelor și Cultelor, prof. Alex. Lapedat, care s-a dovedit în felul acesta un al doilea fondator al Școalei și cald sprijinitor al ideii perfecționării artiștilor români în mediul favorabil de dezvoltare, pe care îl oferă Roma și Italia, cu monumentele și operele ei, antice și medievale, din epoca Renașterii și a barocului. S-a urmat astfel exemplul altor Academii streine ale țărilor de cultură, unele de veche tradiție artistică, ca cea franceză de la Villa Medicis, altele mai nouă, ca Academia engleză de la Valle Giulia, cea americană de pe Gianicolo și cea spaniolă de lângă San Pietro in Montorio.” D.J.A.N. Cluj, Fond Univ. din Cluj, Fac. de Lit., doc. nr. 645/1-1927/28, f. 8.

⁸³ Vasile Pârvan. *Corespondență și acte*, p. 291.

⁸⁴ „Buletinul Asociației Academice «V. Pârvan» a foștilor Membri ai Școalei Române din Roma. Supliment bibliografic”, 1940/43, 13-15, p. 46.

⁸⁵ Vezi art. 15 al Regulamentului de funcționare al celor două Școli, de la Roma și din Franța, alin. 2. „Monitorul Oficial”, 1921, nr. 105, 13 august, decizia no. 63.520, p. 4151.

bursei, concurs care avea ca premiu specializarea la Paris sau la Roma și urma să fie organizat anual în luna iunie la București, pentru fiecare specialitate (arhitectură, pictură și sculptură) fiind constituită câte o comisie compusă din trei membri, care recomanda doar câte un singur candidat pentru Roma (și unul pentru Franța). Aspiranții trebuiau apoi recomandați de minister direcțiunilor celor două institute, „spre a fi trecuți pe tabloul de admitere al școlii,”⁸⁶ această prevedere având în substrat necesitatea acordului directorului Școlii. În contextul începuturilor și al organizării acestei linii de studiu la Institutul nostru din capitala Italiei în 1925, secția artistică și-a deschis activitatea cu doi bursieri în loc de trei și cu promovarea unei singure specializări – arhitectura –, cei doi tineri fiind recomandați de Comisia Monumentelor Istorice, în urma concursului organizat sub auspiciile Ministerului Cultelor și Artelor și ale Comisiunii Monumentelor Istorice⁸⁷. Această situație a continuat și în anul 1927, când la încheierea specializării bienale a celor doi arhitecți – propuși de directorul Pârvan la sfârșitul lunii septembrie 1926, alături de *alunni*-i celorlalte secțiuni, grație activității lor meritorii, pentru continuarea perfecționării și în cel de-al doilea an de activitate⁸⁸ – a fost trimis de Ministerul Artelor un alt arhitect, Ștefan Balș, un loc la secția artistică rămânând neocupat⁸⁹. Din 1929 acestuia i s-a adăugat arhitectul Emil Costescu⁹⁰, abia în al doilea deceniu interbelic și mai ales, odată cu inaugurarea noului edificiu al Școlii Române din Roma în Valle Giulia, prevăzut cu largi spații pentru studiourile artiștilor, Accademia di Romania putând să găzduiască numărul de tineri arhitecți, pictori și sculptori prevăzut în regulamentul de fondatorul instituției.

Un loc aparte în raporturile Școlii Române din Roma cu cercurile universitare și de cercetare romane a fost ocupat de relația cu istoricul de artă Antonio Muñoz, profesor de istoria artei bizantine la Universitatea din capitala Italiei, suprintendent al monumentelor din Lazio în anii 1914-1928, după aceea director al Antichităților și Artelor Frumoase în cadrul Guvernatoratului Romei. Relația sa cu Școala Română de la Roma este relevantă pentru specializarea celor doi bursieri arhitecți, Horia Teodoru și Ion Anton Popescu, apoi a celorlalți *alunni* ai secțiunii artistice inaugurată în 1925 la Accademia di Romania⁹¹. Cel care a promovat cultivarea acestei relații științifice a fost academicianul Vasile Pârvan, invitându-l pe Muñoz să susțină o conferință la Institutul nostru din capitala Italiei încă în

⁸⁶ Idem, p. 4151.

⁸⁷ Vezi raportul asupra activității Școlii Române de la Roma din anul universitar 1924-25, prezentat de V. Pârvan în ședința de la 11 iunie 1925 a Academiei Române. „Academia Română. Anale. Ședințele din 1924-1925”, tom. XLV, p. 141.

⁸⁸ Vasile Pârvan. *Corespondență și acte*, p. 291.

⁸⁹ D.J.A.N. Cluj, Fond Univ. din Cluj, Fac de Lit., doc. nr. 645/1-1927/28, f. 8-8v.

⁹⁰ „Academia Română. Anale. Ședințele din 1929-1930”, tom. L, p. 57.

⁹¹ Sub conducerea lui Muñoz vor lucra și ceilalți doi arhitecți prezenți la Școala Română de la Roma la sfârșitul anilor '20 și la începutul deceniului următor, Ștefan Balș și Em. Costescu, Balș executând releveurile și planurile pentru restaurările de la Santa Balbina și San Sisto Vecchio de pe Aventin conduse de Muñoz, materiale care urmau să completeze studiul profesorului italian privitor la respectivele opere de restaurare. *Ibidem*, p. 57.

primăvara anului 1924, cu ocazia organizării primului ciclu de prelegeri științifice al Școlii. Antonio Muñoz era într-adevăr o personalitate reprezentativă a regimului mussolinian, lui fiindu-i încredințată conducerea unora dintre cele mai discutate sistematizări urbanistice realizate la Roma în perioada Italiei fasciste. Opiniile sale artistice erau în perfectă concordanță cu țesutul ideologic al regimului și cu preferința pentru structurile antice în defavoarea formelor barocului, care au fost sacrificate în decursul reamenajărilor edilitare mussoliniene. Încă din anul 1919, Muñoz și-a exprimat concepția arhitectonico-artistică în sistematizarea bisericii romane Santa Sabina de pe Aventin, restructurare încheiată în anul 1938, când monumentul a fost adus la forma sa originală bazilicală, preferându-se expresia artistică paleocreștină, în defavoarea fastului manieristico-baroc pe care biserica îl dobândise în urma transformărilor din secolele XVI-XVII. Tot viziunii arhitectonice a lui Muñoz se datorează restaurarea interiorului bazilical al bisericii San Giorgio in Velabro, întreprinsă în 1926, sau readucerea la expresia arhitectonică originală a bazilicii Santa Balbina, executată între anii 1929-1939. La aceste două mari opere de restaurare au fost admiși să participe, pentru a-și face o utilă ucenicie și a deprinde cele mai noi tehnici de restaurare, arhitecții Școlii Române din Roma. Încă de la deschiderea secției artistice cu prima generație de membri, în toamna anului 1925, arhitecții Horia Teodoru și Ion Anton Popescu au fost acceptați la lucrările de restaurare a bisericii San Giorgio in Velabro⁹². Experiența dobândită la Roma s-a regăsit apoi în orientarea preocupărilor lor științifice spre activitatea de restaurare, care a fost precumpănitoare față de creația de noi proiecte în cazurile acestor specialiști.

Cea mai evidentă expresie a influenței pe care Muñoz și opțiunile sale artistice au imprimat-o tinerilor arhitecți – ambii trecuți mai întâi prin școala franceză – este însă proiectul pe care aceștia l-au pregătit la întoarcerea din capitala Italiei, în decursul anului 1928, pentru Palatul cultural al Dobrogei care urma să fie construit la Constanța, edificiu nerealizat însă, planurile pregătite denotând puternica influență pe care specializarea romană a avut-o asupra concepției arhitectonice a celor doi tineri specialiști⁹³.

⁹² *Ibidem*, 1925-1926, tom. XLVI, p. 105.

⁹³ În anul 1928 se împlineau în România 50 de ani de la reintegrarea teritorială a Dobrogei, evenimentul fiind marcat în toamna respectivă de serbări oficiale și manifestări artistice – între care organizarea de către Teatrul Național la București a unui cortegiu istoric al Dobrogei –, iar în presa din întreaga țară au apărut articole dedicate amintitei aniversări. O inițiativă artistică consacrată păstrării memoriei evenimentului în ochii posterității era însă ridicarea a două monumente pe care guvernul intenționa să le construiască la Constanța și pentru care s-a organizat un concurs, desfășurat la sfârșitul anului 1928. Se avea în vedere un monument destinat celebrării caracterului latin și de două ori milenar al Dobrogei, construcție menită să acopere un spațiu destul de larg la malul mării și care trebuia să înfățișeze un personaj antic (împăratul Traian), unul preluat din istoria medievală târzie (principele valah Mircea) și figura modernă a regelui Carol I, respectiv un palat cultural de proporții ample, care urma să reunească un teatru, o bibliotecă și un muzeu al Dobrogei. La concurs s-au prezentat proiecte variate, care ofereau în fond o imagine a orientărilor generale ale arhitecturii și sculpturii românești de la sfârșitul anilor '20, marcate de tendințele moderniste încă nereceptate suficient la nivelul mediilor oficiale. Pentru monumentul dedicat latinității Dobrogei a fost ales proiectul realizat în colaborare de arhitectul Horia Teodoru și

La Școala Română de la Roma, în paralel cu experiența dobândită în restaurarea monumentelor istorice și cu gustul pentru arhitectura paleocreștină și pentru formele romanice cultivat sub influența profesorului Muñoz, cei doi arhitecți ai primei generații de la secția artistică au dezvoltat fiecare cercetări specifice, parte a unui proiect coerent patronat de Comisia Monumentelor Istorice, Academia Română și Ministerul Cultelor și Artelor și aplicabil apoi arhitecturii românești și cercetărilor de arheologie și istorie antică din țară. Așadar, după experiența celor doi arhitecți dobândită la Școala Română de la Roma, generația următoare de specialiști în domeniu avea deja un program bine încheiat de cercetare și activitate practică: specializarea în lucrări de restaurare, pe de o parte, perfecționarea în domeniul artei bizantine, pe de altă parte, și deprinderea

sculptorul Ion Jalea, care propunea o construcție având aspectul unui turn dreptunghiular, în retragere spre vârf, înconjurat de o spirală de scări și elansat prin linii verticale fasciculate. Se remarcă noutatea și claritatea concepției, liniile simple și puternice oferind un sugestiv contrast cu reprezentările celor trei personaje istorice, izolate unele de altele – figura antică urmând să fie plasată pe un relief la baza monumentului, iar vârful să fie încoronat de statuia cavalerului medieval, în timp ce în centrul blocului trebuia să se detașeze profilul energetic al statuii ecvestre a lui Carol I –, dobândind astfel o valoare aproape arhitectonică. O terasă panoramică urma să fie amenajată în jurul monumentului, incluzând și perspectiva marină ca element și fond din care ar fi emers profilul construcției.

Pentru palatul cultural al Dobrogei, conceput să ocupe trei laturi ale unui vast pătrat înconjurat de străzi, proiectul câștigător a fost cel oferit de Ion Anton Popescu, Horia Teodoru și C. C. Moșinschi, toți trei arhitecți tineri, primii doi impunându-se deja în ambianța artistică românească drept reprezentanți ai unui anumit spirit subversiv, de frondă la adresa școlilor oficiale din țară. Formația celor doi arhitecți fusese desăvârșită în cadrul Școlii Române de artă și arheologie de la Roma, unde tânără generație de artiști români avea posibilitatea de a recepta spiritul novator în domeniu, nutrit de exemplul marilor maeștri străini și disciplinat de studii aprofundate, așa că nu întâmplător proiectul palatului dobrogean se inspira din stilul vechilor bazilici creștine – și aici se simte clar preferința pentru liniile clare și simple ale acestei arhitecturi, preferință care le fusese inspirată de profesorul Muñoz și de specializarea sub îndrumarea acestuia pe șantierele de restaurare ale bazilicilor romane. Fiecare dintre fațadele complexului urma să prezinte porticuri și galerii în vederea asigurării legăturii între diferitele părți ale construcției, a funcționalității, dar și a efectului de întreg armonios pe care arhitecții doreau să îl ofere, centrul fiind ocupat de clădirea teatrului, proiectată în hemiciclu, ajurată de galerii și ferestre mari, iar cele două aripi erau rezervate unei bibliotecii și alta muzeului. Arhitectura proiectului era armonioasă în proporții și ritm, calculate până la cele mai mici detalii, iar liniile de o simplitate perfectă subliniau concepția logică a structurii (vezi detaliile proiectului în cele 12 schițe – planuri, axonometrii, secțiuni longitudinale ale diferitelor părți ale complexului – păstrate la Biblioteca Centrală Universitară din Cluj în Fondul Lapedatu sub titlul *Palatul Cultural din Constanța*, fiind dedicate de cei trei autori lui Alexandru Lapedatu, care a fost ministru al Cultelor și Artelor atât în guvernul Ion I. C. Brătianu – 19 ianuarie 1922-27 martie 1926 –, când prin contribuția sa a fost deschisă secțiunea arhitectonico-artistică a Școlii Române de la Roma, la concursul organizat de minister fiind admiși ca bursieri H. Teodoru și I. A. Popescu, cât și în guvernul Vintilă I. C. Brătianu – 24 noiembrie 1927-3 noiembrie 1928 –, când a fost promotorul amintitului concurs pentru palatul dobrogean.). Așa cum arăta un alt fost elev al Școlii Române din Roma și bun cunoscător al arhitecturii italiene, istoricul și criticul de artă Alexandru Busuioceanu, proiectul denota o claritate și o eleganță a concepției care invocau imediat „luminoasele forme arhitectonice ale Italiei și mai ales bazilicile creștine care au înflorit altădată pe acest pământ dobrogean.” Al. Busuioceanu, *Deux monuments commémoratifs en Roumanie*, „L'Europe Centrale. Revue de la semaine”, Prague, 1928, 3, nr. 11, 15 déc., p. 252-253.

metodelor de restituire și reconstrucție a unui edificiu scos la lumină de cercetările arheologice. Pe tot parcursul anilor '30 și la începutul deceniului următor, generația de arhitecți care a studiat la Accademia di Romania și-a orientat interesul științific spre unul dintre aceste domenii, arta bizantină din Italia constituind obiectul de cercetare pentru tineri specialiști precum Ștefan Balș, Grigore Ionescu⁹⁴, Richard Bordenache⁹⁵, Emil Costescu⁹⁶, Gheorghe Ionescu⁹⁷ sau Vasile Pertzache⁹⁸, iar reconstituirea monumentelor de arhitectură clasică fiind obiect de studiu pentru N. Lupu⁹⁹, aceasta în paralel cu o experiență de restaurator obținută de marea parte a arhitecților sub îndrumarea profesorului Muñoz și a suprintendenților din diferitele regiuni ale Italiei, unde respectivii bursieri și-au desfășurat cercetările. Școala de arhitectură românească constituită în cadrul secției artistice de la Accademia di Romania a fost apreciată favorabil și de literatura de specialitate din Italia. În 1935, de exemplu, Carlo Cecchelli, istoric al Romei creștine, interesat de construcțiile paleocreștine din Italia și de arta romano-orientală, publica în

⁹⁴ Grigore Ionescu, *Le chiese pugliesi a tre cupole*, „Ephemeris Dacoromana”, 1935, 6, p. 50-128. Arhitectul a studiat bisericile San Francesco din Trani, Ognissanti din Valenzano, San Benedetto din Conversano și catedrala din Molfetta. De asemenea, s-a ocupat de problemele arhitectonice ridicate de cunoscuta bazilică San Vitale din Ravenna. Idem, *Il problema planimetrico della chiesa di San Vitale in Ravenna*, „Felix Ravenna”, 1934, 1, genn.-apr., p. 37-57. Vezi și H. Teodoru, *Studii de istoria artelor*, în *Douăzeci de ani de activitate a Școlii Române din Roma*, p. 41.

⁹⁵ R. Bordenache s-a axat pe studierea problemelor influențelor arhitectonice în timpul pătrunderii normanzilor în Italia, în același timp completând cercetările seriei monumentelor de influență bizantină investigate de ceilalți arhitecți bursieri ai Școlii cu materialul privitor la o mică biserică de lângă catedrala din Castro. Richard Bordenache, *La SS. Trinità di Venosa*, „Ephemeris Dacoromana”, 1937, 7, p. 1-76; Idem, *Due monumenti dell'Italia meridionale*, „Bollettino dell'Arte del Ministero dell'Educazione Nazionale”, 1933, 27, nr. 3, p. 169; H. Teodoru, *op. cit.*, p. 41-42.

⁹⁶ Emil Costescu a realizat releveul bisericii San Giovanni a Mare din Gaeta și releveuri ale bisericilor cu plan pătrat din Ravello. „Buletinul Asociației Academice «V. Pârvan» a foștilor Membri ai Școlii Române din Roma. Supliment bibliografic”, 1940/43, 13-15, p. 40.

⁹⁷ Gh. Ionescu a studiat și relevat, în anii în care a fost bursier al Școlii Române de la Roma, Santa Trinità din Delia și San Nicolò Reale din Mazara del Vallo. S-a ocupat de bisericile siciliene de epocă normandă, particularizând apoi cercetarea pe un exemplu cu trei cupole, San Cataldo din Palermo. Idem, p. 42; H. Teodoru, *op. cit.*, p. 42.

⁹⁸ Vasile Pertzache a continuat cercetările asupra exemplului de la Gaeta, biserica San Giovanni a Mare. H. Teodoru, *op. cit.*, p. 42.

⁹⁹ Nicolae Lupu a urmat, în realizarea reconstituirii Vilei romane de la Sette Bassi, modelul de cercetare oferit de G. Lugli în lucrările sale privitoare la vilele suburbane romane (vezi mai ales cercetările lui G. Lugli publicate în anii 1917-20 în „Bullettino della Commissione Archeologica Comunale di Roma” pe tema *La villa di Domiziano sui colli Albani*, dar și studiile sale ulterioare pe această temă, pe care o va cultiva până târziu, în anii '50, unele în colaborare cu Th. Ashby), influența specialistului italian fiind în cazul acestuia, ca și în cel al lui I. A. Popescu, decisivă. De asemenea, în cazul lui N. Lupu, cercetarea s-a sprijinit și pe investigațiile anterioare, începute de Școala Britanică din Roma, Th. Ashby publicând în 1907, în buletinul instituției, „Papers of the British School at Rome”, lucrarea *The Villa called Sette Bassi*. De altfel, Nicolae Lupu s-a specializat în reconstituirea monumentelor antice la Ostia, unde a realizat o serie de studii de restituire a unor monumente funerare din Isola Sacra. N. Lupu, *La Villa di Sette Bassi sulla Via Latina*, „Ephemeris Dacoromana”, 1937, 7, p. 117-188; Giuseppe Lugli, *Studi minori di Topografia antica*, Roma, De Luca Editore, 1965, p. XV-XVI; H. Teodoru, *op. cit.*, p. 40.

periodicul „Studi Bizantini e Neolenici”, editat de Istituto per L'Europa Orientale din Roma, sub îngrijirea profesorului Silvio Giuseppe Mercati, un studiu amplu asupra arhitecturii de influență bizantină din Italia, fundamentându-și expunerea referitoare la diversele biserici din sudul Peninsulei pe cercetările, concluziile și documentația publicată de arhitecții români, ca material ilustrativ fiind preferate planurile întocmite de aceștia, considerate perfect actualizate pe baza informației de ultimă oră a momentului respectiv¹⁰⁰.

Perioada stagiului la Școala de la Roma a însemnat în fond, pentru fiecare dintre bursierii instituției, alături de acumularea experienței profesionale de prim rang, și prilejul stabilirii sau consolidării unor prietenii de durată. Așa a fost cazul amicitiei dintre Alexandru Marcu și Emil Panaitescu, consolidată în anii stagiului la Roma și care a durat pe întreg parcursul vieții, sau raportul de prietenie dintre G. Călinescu și clasicistul Constantin Balmuș, acesta din urmă sprijinindu-l pe Călinescu în mediul Universității ieșene, atât pentru luarea doctoratului cât și în vederea obținerii unei catedre. Cei doi și-au adâncit prietenia în anii 1925-26, perioada în care au studiat împreună la Roma, raport perpetuat până în anii '50¹⁰¹.

¹⁰⁰ Carlo Cecchelli, *Sguardo generale all'architettura bizantina in Italia*, „Studi Bizantini e Neolenici”, Roma, 1935, 4, p. 1-64 (vezi p. 25-44, tav. IV-VI, VIII, X-XI).

¹⁰¹ Amintirea perioadei petrecute împreună la Școala Română din Roma (din toamna lui 1925, când Constantin Balmuș a sosit în capitala Italiei, până în vara lui 1926) va rămâne vie până târziu. Iată ce îi scria poetul G. Bărgăuanu lui Călinescu la 18 februarie 1934: „L-am văzut pe Balmuș – neobositul Costăchel, cum îi spun eu – și a fost prea încântat de vestea pe care i-am adus-o, că într-o zi de primăvară veți fi pe aici ca să gustăm împreună un pahar de vin, cu tot dichisul. «Costăchel» mi-a povestit câte ceva din vremea pe care amândoi ați petrecut-o în Italia.” *G. Călinescu și contemporanii săi. (Correspondență primită)*, Ediție îngrijită, note și indici de Nicolae Mecu, vol. I, București, Edit. Minerva, 1984, p. 99. Încă din anul 1928, în contextul în care G. Călinescu publicase în numărul pe octombrie din anul respectiv al „Gândirii” un eseu despre Mihai Ralea, Constantin Balmuș îl invita pe mai vechiul său coleg de la Școala Română din Roma la Iași, pentru a-l prezenta lui Ralea și lui Ionel Teodoreanu (vezi scrisorile lui C. Balmuș către G. Călinescu din 13 noiembrie și 31 decembrie 1928 în *G. Călinescu și contemporanii săi*, vol. I, p. 47-48; I. Bălu, *G. Călinescu. 1899-1965. Biobibliografie*, București, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1975, p. 346). În decursul anilor 1932-33, Balmuș îl va ține în permanență pe Călinescu în contact cu noutățile din viața universitară ieșeană, transmitându-i că G. Ibrăileanu va publica un articol despre *Viața lui Mihai Eminescu*, lucrare apărută în aprilie 1932 la Edit. „Cultura Națională” – recenzie tipărită în „Adevărul Literar și Artistic” din 16 octombrie 1932 – sau înștiințându-l bucuros că Ibrăileanu vrea să-l cunoască, în timp ce Călinescu va scrie în „Adevărul Literar și Artistic” din 9 octombrie 1932, sub titlul *Varietăți erudite*, o generoasă prezentare a studiului lui Constantin Balmuș, *Étude sur le style de Saint Augustin dans „Les Confessions” et „La Cité de Dieu”*, studiu apărut la Paris în 1930 și cu care Balmuș și-a trecut docența la Iași în 1932 (conform epistolelor lui C. Balmuș către G. Călinescu din 13 mai, 29 mai, 9 iulie, 14 octombrie, 11 decembrie 1932 sau 23 ianuarie 1933, în *G. Călinescu și contemporanii săi*, vol. I, p. 49-55; I. Bălu, *op. cit.*, p. 348-349). Cu începere din primăvara anului 1934, corespondența celor doi va fi axată pe problema doctoratului lui Călinescu și a oportunității ocupării de acesta a unui post la Facultatea de Litere din Iași, iar G. Călinescu va fi atent să semnaleze în revistele la care colabora, scrierile cele mai recente ale lui Balmuș. Așa a fost și cazul lucrării *Rutilio Namaziano, l'ultimo poeta di Roma*, studiu al lui Constantin Balmuș apărut în mai 1935 în revista „Il Mondo Classico” din Torino, pe care Călinescu îl va recenza favorabil în „Adevărul Literar și Artistic” din 27 octombrie 1935 (scrisorile lui C. Balmuș către G. Călinescu din 10 martie 1934, 29 octombrie 1935, 28 mai, 7 iunie, 10 iunie, 16 iunie, 8 septembrie, 18 septembrie, 12 octombrie, 13 noiembrie, 20 noiembrie, 25 noiembrie 1936, 6 februarie, 31 martie, 5 mai 1937, 12 martie 1938, *G. Călinescu și contemporanii săi*,

Desigur că nu au lipsit nici rivalitățile, în marea lor parte generate de concurența profesională, așa cum a fost în cazul lui G. Călinescu și Alexandru Marcu, în competiție pentru atenția și susținerea acordată de profesorul Ortiz, „întrecere” din care în plan profesional a ieșit pentru moment învingător Alexandru Marcu, devenit urmașul lui Ramiro Ortiz în fruntea Catedrei de Limba și Literatura Italiană a Universității bucureștene și consacându-se drept cel mai mare italianist al nostru în perioada interbelică, în vreme ce Călinescu mai lupta încă la sfârșitul anilor '30 pentru o catedră. Pe G. Călinescu l-au impus mai apoi studiile de istorie și critică literară, precum și ascensiunea sa în viața culturală a României postbelice, dar o rivalitate mascată între cei doi a existat în permanență, izbucnind de exemplu la începutul anilor '40, în contextul publicării *Istoriei literaturii române* a lui Călinescu. O similară rivalitate a existat între Alexandru Marcu și Claudiu Isopescu, fiecare dorind să își adjudece locul de frunte în stimularea raporturilor literare româno-italiene în anii interbelici. Pe G. Călinescu și Claudiu Isopescu i-a apropiat însă anul petrecut împreună la Școala Română din Roma¹⁰², după care au purtat o intensă corespondență în anii 1933-34, pe tema traducerii romanului *Cartea nunții* a lui Călinescu de către Venere Isopescu, soția lui Claudiu Isopescu¹⁰³. Emil Panaitescu și

vol. I, p. 55-65; I. Bălu, *op. cit.*, p. 351-355). În legătură cu sprijinul acordat de Balmuș lui Călinescu în vederea ocupării Conferinței de Estetică și Critică Literară de la Universitatea din Iași, vezi și scrisorile adresate de Octav Botez lui G. Călinescu în vara anului 1936 (*G. Călinescu și contemporanii săi*, vol. I, p. 122-127). Pe același ton prietenesc va fi purtată și corespondența dintre cei doi vechi amici în anii 1939-1946, în centrul atenției fiind problemele științifice și universitare (vezi corespondența lui Balmuș adresată lui Călinescu la 29 mai 1939, 14 octombrie 1940, 11 martie, 11 august, 25 august, 30 august, 14 septembrie 1941, 17 iulie 1945, 2 mai 1946 în *G. Călinescu și contemporanii săi*, vol. I, p. 65-71; I. Bălu, *op. cit.*, p. 357, 359-360, 362, 365-366). Tot pe tema sprijinului pe care l-a acordat Constantin Balmuș lui Călinescu în vederea titularizării acestuia din urmă la Catedra de Istoria Literaturii Române Vechi a Facultății de Litere ieșene, rămasă liberă prin plecarea lui G. Pascu în primăvara anului 1941, vezi scrisorile lui Iorgu Iordan către G. Călinescu din 9 septembrie 1941 și 29 iunie 1942 (*G. Călinescu și contemporanii săi*, vol. II, 1987, p. 25-28). Referiri la Constantin Balmuș și raportul său de amicitie cu Călinescu, și în scrisorile lui G. Călinescu către Al. Rosetti din 16 și 18 martie 1941 (conform *G. Călinescu. Scrisori și documente*, ed. îngrijită, note și indici de Nicolae Scurtu, București, Edit. Minerva, 1979, p. 91-93). Vezi și I. Bălu, *Viața lui G. Călinescu*, ed. a II-a, București, Edit. Libra, 1994, p. 90-91.

¹⁰² La 4 noiembrie 1923, aflat în drum spre Roma pentru a-și începe perioada de studii la Școala Română, Claudiu Isopescu îi transmitea lui G. Călinescu, care îi suplinea atunci catedra la Liceul bucureștean „Gh. Șincai”, salutări amicale din Veneția, monumentul lui Goldoni și capodoperele vizitate amintindu-i de unele subiecte indicate în anul precedent elevilor săi, teme relative la opera goldoniană. *G. Călinescu și contemporanii săi*, vol. II, p. 49.

¹⁰³ Corespondența lui G. Călinescu cu Isopescu a devenit regulată din primăvara anului 1928, la vremea respectivă Călinescu fiind în țară, detașat de la catedra sa de italiană a Liceului „Diaconovici Loga” din Timișoara la Liceul „Gheorghe Șincai” din București, iar Claudiu Isopescu activând în cadrul Universității din Roma, unde susținea un curs de limba și literatura română. Faptul că se succedaseră la Catedra de italiană a Liceului „Gheorghe Șincai” din București – desigur cu sprijinul profesorului Ramiro Ortiz – i-a apropiat pe cei doi tineri filologi, mai mult, corespondența lor va fi axată la început pe probleme didactice și de consiliere a studenților mai tineri sau a membrilor mai noi ai Școlii (printr-o scrisoare de la Roma, din 9 martie 1928, Claudiu Isopescu i-l recomandă lui Călinescu pe „colегul nostru” de la Școala Română C. Zoppa, care mai apoi i se va adresa direct lui Călinescu prin scrisori, solicitând informații arhivistice). G. Călinescu i-a propus în acest context lui Isopescu să organizeze un

G. G. Mateescu au devenit rivali declarați după perioada stagiului la Roma, disputându-și susținerea lui Vasile Pârvan și ciocnindu-și interesele la sfârșitul anului 1925, cu ocazia concursului pentru ocuparea Catedrei de Istorie Antică a Universității din Cluj. Rivalitatea dintre ei s-a ascuțit în momentul în care ambii au concurat pentru obținerea recomandării Academiei Române în vederea numirii noului director al Școlii Române din Roma după moartea lui Vasile Pârvan. Între Emil Panaitescu și Claudiu Isopescu, colegi la Școala Română din Roma de la sfârșitul anului 1923 până la finele lui 1924, nu s-a păstrat vreun raport prietenesc în urma experienței științifice comun împărtășite. Dimpotrivă, Claudiu Isopescu, potrivit firii lui dificile și atitudinii sale critice până la exces, și-a exprimat deseori dezacordul față de activitatea lui Emil Panaitescu în calitate de fost membru al Școlii Române, iar mai apoi de director al instituției noastre din capitala Italiei. Criticile și epitele nefericite la adresa fostului său coleg de la Școala Română din Roma au fost emise de Claudiu Isopescu nu doar în corespondența sa privată cu o serie de personalități de marcă ale

schimb de scrisori între elevii italieni interesați de România și elevii săi de la Liceul „Gheorghe Șincai”, așa că într-o epistolă de la 5 aprilie 1928, Claudiu Isopescu îi solicita de la Roma informații suplimentare, pentru ca la 25 mai să îi trimită deja lui Călinescu articole personale și ale *alunni*-lor italieni. Giacomo Caramanica a fost unul dintre studioșii italieni implicat în amintitul schimb de scrisori cu liceenii români, iar Călinescu i-a publicat epistola în „Viața Literară” din 26 mai 1928, considerând că a fost redactată cu mult talent. Printr-o scrisoare din 13 iunie 1928, Giacomo Caramanica îi mulțumea lui Călinescu pentru tipărirea scrisorii sale, oferindu-se totodată să îi trimită din bibliotecile romane orice informație bibliografică, de natură istorică, filologică sau arheologică de care Călinescu ar avea eventual nevoie (*G. Călinescu și contemporanii săi*, vol. I, p. 146-147; vol. II, p. 51-52). În perioada de un an (septembrie 1928 – septembrie 1929) în care Călinescu a funcționat efectiv la liceul timișorean, a continuat corespondența cu Claudiu Isopescu, trimițându-i lui Isopescu la Roma scrisori ale elevilor săi (vezi epistola din 23 martie 1929 adresată de Isopescu lui Călinescu). La sfârșitul anului 1932, Claudiu Isopescu îl va felicita pe Călinescu pentru *Viața lui Mihai Eminescu*, solicitându-i și un exemplar pentru Biblioteca Facultății de Litere a Universității din Roma (scrisorile lui Isopescu adresate lui Călinescu la 27 septembrie 1932, respectiv la 19 noiembrie 1932, *Ibidem*, vol. II, p. 53-54). Corespondența va aluneca treptat spre subiecte de natură personală, cei doi literați împărtășindu-și păreri asupra diverselor cunoștințe și evenimente. Despre inaugurarea noului edificiu al Școlii Române din Roma, eveniment care a avut loc în ianuarie 1933 în prezența ministrului român al Instrucțiunii, D. Gusti, de exemplu, Isopescu îi va împărtăși de la Roma lui Călinescu impresiile sale defavorabile, în special în ceea ce îl privea pe Alexandru Marcu („Vizita d-lui Gusti a fost o ocazie să văd și eu de câtă ură sunt capabili valahii noștri, dușmani ai mei. Au ajuns atât de departe, încât directorul școliei a comunicat prin Palazzo Chigi că dacă voi fi eu la masa dată de ministrul Ercole, care ținea să mă aibă, dânsul nu va veni. «Balcanismul» acesta, cum a fost caracterizat gestul la Externe aici și de Ercole, n-a făcut decât să contribuie să-l cunoască pe acest domn în lumina lui. Tot directorul școliei [Emil Panaitescu] l-a jignit ieri la inaugurare și la școală pe academicianul Bertoni, care în semn de protest a lipsit de la recepția de ieri de la Legație [...]; ceremonia inaugurării a fost frumoasă. Cum vei vedea din ziare, a vorbit și Marcu, președ[intele] asociației noastre [a foștilor Membri ai Școlii Române din Roma], care a venit cu Nicoreșcu și Buta. Aseară l-am văzut pe Marcu la recepție, bineînțeles nu ne mai cunoaștem; când mă vedea vorbind cu Gusti, venea fuga să-i spuie lui Gusti că-l dorește, de ex., principele Ghica. Vezi «apusul» nostru !!!” – detalii în scrisorile lui Isopescu adresate lui Călinescu la 26 decembrie 1932 și 11 ianuarie 1933, *Ibidem*, p. 55-56). Pe tema traducerii romanului *Cartea nunții* a lui Călinescu de Cesare Ruberti, mai apoi de Venere Isopescu, vezi scrisorile din 29 aprilie, 9 mai, 30 octombrie, 4 noiembrie 1933, respectiv 27 februarie și 4 decembrie 1934 adresate lui G. Călinescu, de la Roma, de Claudiu și Venere Isopescu. *Ibidem*, p. 57-62; I. Bălu, *G. Călinescu. 1899-1965. Biobibliografie*, p. 346-351.

culturii noastre – Nicolae Iorga de exemplu¹⁰⁴ –, ci și în public¹⁰⁵. O relație amiabilă a păstrat Alexandru Marcu cu Alexandru Busuioceanu, în special în cadrul activității comune a celor doi sub auspiciile „Asociației foștilor Membri ai Școlii Române din Roma”, societate stimulată și promovată de Emil Panaitescu, dar mai ales în contextul demnităților deținute la Ministerul Propagandei. Au rămas, de asemenea, prieteni după anul de studii petrecut împreună la Roma – 1923-24 – Emil Panaitescu și Alexandru Busuioceanu, raportul amical dintre cei doi foști *alumni* ai Școlii Române perpetuându-se peste decenii, atât în perioada în care amândoi erau diplomați ai statului român (unul la Legația noastră pe lângă Sfântul Scaun, celălalt la misiunea diplomatică română de la Madrid)¹⁰⁶, cât și în anii grei ai exilului, petrecuți la Roma sau în capitala Spaniei cu nostalgie permanentă a revederii

¹⁰⁴ Într-o scrisoare din 26 martie 1931, adresată din Roma de Claudiu Isopescu lui Nicolae Iorga, fostul elev al Școlii Române din Roma își eticheta colegul de studii astfel: „Țiganul Panaitescu a cerut mai întâi un depozit de 100 lire, apoi 50 lire dsoarei Lucia Santangelo, care prepară o teză de doctorat asupra lui Coșbuc, pentru împrumutul cărților: *Infernul* și *Paradisul* traduse de Coșbuc. Astfel, așa-zisul director provizoriu al Școlii îndepărtează și descurajează pe atât de puținii italieni care se ocupă de cultura noastră.” Asupra problemei reconfirmării lui Emil Panaitescu în fruntea Școlii din Roma în primăvara anului 1931, Isopescu revenea într-o altă scrisoare către Iorga, din 7 aprilie 1931, exprimându-și din nou dezaprobarea față de ascensiunea fostului său coleg de studii de la Școala Română: „Venirea d-lui Titulescu la putere asigură numirea lui Panaitescu ca director definitiv (ce oroare!) al Școlii de aici, căci Panaitescu se laudă că e în raporturi bune de tot cu d. Titulescu.” Iar în corespondența sa cu Liviu Rebreanu, Claudiu Isopescu folosea epitete similare la adresa lui Emil Panaitescu, parafrazând articolele injurioase la adresa directorului Școlii Române din Roma publicate de G. Pascu în „Revista Critică” din 1934-35: „Marele țigan Em. Panaitescu – îi scria Isopescu lui Liviu Rebreanu la 31 iulie 1942 –, prof. de somnolență antică și unicul consilier cultural pe lângă Vatican, și-a reînnoit misiunea (a fost trei luni în țară) până în 1944, cu 20.000 lire = 200.000 lei pe lună. În astfel de împrejurări, aștept ziua fericită când voi avea curajul să-mi sfârșesc viața.” *Claudiu Isopescu, mesager al spiritualității românești în Italia. I. Corespondență (1926-1942)*, ediție, prefață și studiu introductiv de D. Vatamaniuc, notă asupra ediției de Elena Pascaniuc, București, Edit. Academiei Române, 2006, p. 122-123, 225.

¹⁰⁵ Un episod nefericit în raporturile dintre cei doi foști *alumni* ai Școlii Române din Roma a fost cel din 30 martie 1934, când Claudiu Isopescu a avut o conduită necuviincioasă față de directorul Institutului nostru din capitala Italiei, numindu-l pe Emil Panaitescu „țigan” în fața bursierilor Școlii. Carmen Burcea, *Diplomație culturală. Prezențe românești în Italia interbelică*, București, Institutul Cultural Român, 2005, p. 76.

¹⁰⁶ La 25 iulie 1942, Emil Panaitescu îi scria lui Busuioceanu de la Roma, unde avea o misiune culturală la Legația noastră pe lângă Sfântul Scaun: „De la București nu m-am putut întoarce decât la 5 iunie. Ajuns la Roma a trebuit să fac, astăzi o lună, o comunicare la Accademia Pontificia: *Il Piedistallo della Colonna Traiana* [...] Pe urmă a trebuit să umblu după un apartament și să mă mut la adresa pe care o vezi [Viale Parioli 43]; nu departe de Via Emilio del Cavaliere 11 și aproape de Tre Madonne. [...] Din grămada imensă de dosare multe am aruncat la gunoi la București, la Cluj și în Valle Giulia, multe s-au pierdut pe drumuri și nu le voi mai vedea [...] La București am văzut mulți oameni, dintre cei care pot gândi și simți, dar și dintre cei care nu știu nici de ce s-au născut, nici de ce trăiesc, nici dacă sunt români! Am fost ispitit să rămân în țară”, încredințându-l totodată pe acesta din urmă de vechea sa prietenie. *Alexandru Busuioceanu. Un roman epistolar al exilului românesc. Corespondența*, vol. I, (1942-1950), ediție critică, note, traduceri și scrisoare introductivă de Liliana Corobca, București, Edit. Jurnalul Literar, 2003, p. 24.

patriei¹⁰⁷. G. Călinescu a fost mai apropiat în anii stagiului la Institutul nostru de la Roma de colegii arheologi¹⁰⁸ – în special de Radu Vulpe, cu care fusese de altfel student în aceeași perioadă la Facultatea de Litere din București, ambii fiind totodată angajați la începutul anilor '20 în cadrul Arhivelor Statului¹⁰⁹ –, decât de

¹⁰⁷ După o întrerupere de aproape un deceniu („O broșură de la Emil Panaitescu – scria la 16 aprilie 1951 Alexandru Busuioceanu în *Caietele de miezul nopții* –, din Roma. După zece ani de tăcere, acest unic semn de viață cu, drept dedicație, cuvântul «Prietenie!»). Îi răspund cu o carte de vizită: «A. B. nu crede în prietenii mute»), cei doi își vor relua corespondența, din care emerge pregnant dorul de țară și nostalgia anilor trecuți. La 7 aprilie 1953, Panaitescu îi scria din Roma lui Busuioceanu, mulțumindu-i pentru lucrarea trimisă, *Mitul Dacic*: „Am citit paginile trimise nu numai cu interes, ci și cu vechea mea prietenie. Nu mă întreba. Sunt moralmente distrus de nenorocirea patriei și materialmente nu știu ce se va mai alege de mine și de mica mea familie, soția și doi copii. Din țară de ani nu mai avem nicio știre”, iar acesta din urmă îi răspundea de la Madrid, la 15 mai: „Suferințele d-tale, de care îmi vorbești, mă întristează mult. Să știi că le împărtășesc și eu. Familia mea e toată dincolo. Nu mai am de doi ani nicio știre de la ei. Viața mea materială e foarte grea și sănătatea șubredă.” De Anul Nou 1954, Panaitescu îi trimitea lui Busuioceanu un bilet de felicitare și vechiul său studiu *Le grandi strade romane in Romania*, însoțite de amara considerație „pagini scrise pe când colindam drumurile pe care acum nu le mai văd decât în vis”, iar la 20 mai 1954, mulțumindu-i cu „veche și românească prietenie” lui Busuioceanu pentru *Proporción de vivir*, Panaitescu îi mărturisea „Să știi, ca prieten, că eu o duc greu, adică foarte greu. Și sănătatea mea nu mai merge. Revista *Suflet românesc*” nu mai apare, nici *Îndreptar* nu mai știu pe unde este. [...] Nu văd unde aș mai putea tipări [...] Acum vreo trei ani îmi închipuiam că voi aduce fotografiile coloanei Traiane, prin orașele Spaniei, *diapozitive*, cum altele nu sunt. Îmi închipuiam adică să fac ceea ce profesoral se cheamă conferințe. Nu s-a putut. Nu m-am mai gândit și nu mă mai gândesc.” Același ton nostalgic reiese și din scrisoarea adresată de Emil Panaitescu la 15 septembrie 1954 lui Busuioceanu. „Am citit *Utopia getică!* Și am admirat paginile frumoase inspirate de Coloana Traiană și de iubirea țării pe care nu o mai vedem. [...] Nu m-am mișcat în vara aceasta din Roma. O duc greu cu mișcarea. Firește că în asemenea împrejurări nici cu sănătatea nu o duc bine. Nu vom mai vedea *Ceahlăul* cu lumina până la Nistru și nici *Omul* cu vederea până în toată țara lui Decebal.” *Ibidem*, vol. II, (1952-1961), București, Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”, 2004, p. 57-58, 66-67, 94, 126-127, 165-166; Al. Busuioceanu, *Caietele de miezul nopții*. (Jurnal 1939-1957), ediție îngrijită, note, traduceri, prefață de C. Popescu-Cadem, București, Edit. „Jurnalul literar”, 2001, p. 175.

¹⁰⁸ „Am pornit la Roma eu – își amintea Călinescu –, care știam din țară pasabil italienește și mai fusesem în Italia, la 21 de ani, însoțit de colegii arheologi, printre care Radu Vulpe. Școala era atunci în dosul Villei Borghese pe strada Emilio del Cavaliere 11, într-un fel de parc nou. Era o simplă unificare de două sau trei apartamente. Din două camere se făcuse o bibliotecă și sală de conferințe. [...] Când am sunat, având în spatele meu pe arheologi, a deschis ușa un bărbat tânăr și sprinten, cu ochi sfredelitori, dar blânzi [...] profesorul Lugli [care] [...] a rămas plăcut surprins că-i vorbesc italienește.” „La Roma [...] am fost coleg și cu d. Daicovicu [...] Era în lotul de ardeleni, de la Facultatea din Cluj și spunea cu un accent inimitabil cuvântarea «ghe tătului cursivă, pot afirma cum că clasică» a frachelui Lodirean, momentul paroxistic fiind «concordia parvae res crescunt, discordia maxima dilabuntur.»” G. Călinescu, *Prietenii italieni*, „Contemporanul. Săptămânal politic-social-cultural”, București, 1957, 12, nr. 39(573), 27 sept., p. 1,7; Idem, *Rememorări*, „Națiunea. Ziar de informație, atitudine și reportaj”, București, 1947, 2, nr. 527, 25 dec., p. 5.

¹⁰⁹ „Am fost coleg cu Gheorghe Călinescu – își amintea Radu Vulpe în 1974 – încă din anii de studii de la Facultatea de Litere din București, eu urmând istoria antică, el literatura italiană ca student al lui Ramiro Ortiz. În același timp eram amândoi salariați la Arhivele Statului, eu ca paleograf, el ca bibliotecar. După ce ne-am luat licența am fost trimiși în Italia ca membri ai Școlii Române din Roma, instituție superioară științifică, organizată și condusă de maestrul meu Vasile Pârvan. Timp de doi ani, în 1924-1926, acolo ne-am completat pregătirea și cultura generală, în atmosfera puternic evocatoare a Romei și într-un mediu de distinsă emulație internațională. Profilul acestei «Accademia di Romania» [...] era prin excelență istoric. Pentru a rămâne în

arhiviști, cercetarea științifică în aceeași specialitate iscând deseori rivalități¹¹⁰. Dacă unele dintre dispute se desfășurau într-o manieră glumeată și colegială, cum a fost de exemplu în relația dintre Călinescu și Virginia Vasiliu¹¹¹, același Călinescu a avut cu Nicolae Buta chiar neînțelegeri serioase, care uneori depășeau obișnuitele conflicte goliardice¹¹². Între cei doi bursieri recomandați pentru studiul în arhive de Universitățile din București și Iași, Constantin Radu și Anton Mesrobeanu, au apărut serioase diferențe, provocate de o regretabilă suprapunere a cercetărilor în anul 1927, situația afectându-l mai puternic pe Constantin Radu, care a trebuit să părăsească Școala din Roma în februarie 1928 din motive de sănătate, nevoit mai apoi să își redacteze lucrarea pentru publicațiile Institutului dintr-un material diferit de cel „disputat” cu Mesrobeanu¹¹³, abandonând introspecția epocii Movileștilor, a lui

cadru specialității sale, Călinescu ar fi putut urmări vreo problemă de istorie literară, dar din dorința de a se conforma cât mai strict preocupărilor specifice ale instituției, a preferat de acord cu directorul școlii, V. Pârvan, să ia în piept problema, încă insuficient cercetată, a misionarismului catolic în Moldova medievală, pentru care i se oferea un enorm material inedit în arhivele așezământului De Propaganda Fide [...] Paralel [...] el și-a perfecționat cunoștințele de artă, literatură, estetică și și-a dezvoltat aptitudinile de critică literară. Citea și scria mult în afara studiilor istorice menționate. Nu se arăta indiferent nici față de preocupările diferite ale colegilor istorici și arheologi. Dimpotrivă, era prezent la toate excursiile arheologice, ascultând atent îndrumările profesorului Giuseppe Lugli [...] și se ținea la curent cu orice chestiune privind antichitatea și Renașterea italiană. Îi plăcea să facă zilnic exerciții de traducere din poezii latini. În formarea personalității sale, anii de lucru de la Roma au fost de o decisivă însemnătate. Am rămas prieteni buni. Și mai puțin se putea intui că agitatul Gheorghe Călinescu de atunci, după ce se va întoarce în țară, desfășurând o exuberantă activitate creatoare în domeniul istoriei și criticii literare, avea să se impună pe primul plan al valorilor culturii românești [...]” Radu Vulpe, *La Școala Română din Roma*, „Lucafașul. Săptămânal editat de Uniunea Scriitorilor”, București, 1974, 17, nr. 24 (633), 15 iun., p. 6,8.

¹¹⁰ De amintit scrisoarea lui Vasile Pârvan către Grigore Florescu, prin care directorul Școlii Române de la Roma solicita bursierilor săi să înceteze „luptele” inter-românești. Sever Dumitrașcu, Florin Sfrengu, *Constantin Daicoviciu: o biografie*, Oradea, Edit. Universității din Oradea, 2008, p. 5-6.

¹¹¹ „Organizarea bibliotecii Arhivelor e începută de mine – rememora G. Călinescu – [...] Sălile de sus, în care se afla biblioteca și care dădeau apoi mai departe spre depozitele din aripa ce privește spre strada Izvor erau așa de sepulcrale atunci încât un coleg al meu, de frică, zornăia înadins cheile și alerga, trântind ușile. Acum îmi închipui că domnește acolo o atmosferă mai senină, mai ales dată fiind prezența doamnei Virginia Sacerdoțeanu-Vasiliu, fosta mea colegă de la Roma. Nu pot să nu zâmbesc când mi-aduc aminte de simpaticele și inocentele noastre conflicte arhivistice de la Școala Română. Eu obișnuit cu paleografia și plastografia, mai ales că știam de falsificările așa ziselor cărți de Arborea și altele de acest soi, am comjulat în italienește o relație de misionari cu raport la Bârlad, cu o mulțime de impertinențe înăuntru și le-am citit la masă, de față fiind și Pârvan. S-a făcut haz bineînțeles dar colega mea a fost foarte afectată și m-a implorat să nu public documentul, în autenticitatea căruia va fi crezut o clipă. Apoi ne-am instalat la Napoli în local o foaie și l-a înțepat mărunț cu acul. Operația aceasta magică a avut efect, căci într-o seară după o petrecere excesivă într-o bottiglieria, am căzut din patul prea strămt, tumefiindu-mi ochiul.” G. Călinescu, *Rememorări*, p. 5.

¹¹² „Un alt ardelean care însă nu ne putea suferi și a trecut mai citez, era istoric. Slab, înalt, cu găuri în obraz, mânca în pat slănină adusă din Ardeal, ca pe vremea lui Slavici. Era un tânăr învățat și de treabă care însă nu ne putea suferi și a trecut chiar la agresiuni împotriva mea, fiindcă i se părea lui că în ochii mei era o luare de răs.” *Ibidem*.

¹¹³ De aceea Constantin Radu îi scria din București, la 17 februarie 1928, respectiv de la Focșani, la 13 martie 1928 secretarului Școlii, Giuseppe Lugli, pe un ton încărcat de reproșuri, avertizând chiar o eventuală aducere a problemei în fața justiției, atitudine pe care și-o va corecta în scrisorile ulterioare. „Illustissimo Signor Professore – i se adresa C. Radu secretarului Școlii în februarie 1928 –, Le scrivo da Bucarest, dove

Matei Basarab și Vasile Lupu, pentru a oferi ca lucrare de încheiere a activității la Școala Română din Roma editarea unui manuscris pe care îl descoperise în Biblioteca Comunală din Perugia, unde și-a desfășurat cercetările în al doilea an de studiu la Școală, manuscris privitor la biografia lui Despot Vodă¹¹⁴. Între G. Călinescu și arhivistul cernăuțean sosit la Școala din Roma în 1925, Nicolae Grămadă, a existat un raport amiabil, ultimul semnalându-i lui Călinescu unele dintre

sono alloggiato per un momento in Via Eroului 12. La settimana ventura partirò per Focșani. Fra qualche giorno (domani o dopodomani) mi mostrerò [presenterò] al Prof. Marinescu, il più grande specialista nostro. Poi me ne andrò alla mia città natale. Ieri sono andato dal Prof. Bianu, il quale mi ha detto che lui non si è mescolato più, più, in tutto il mio affare. Oggi sono andato dal Ministero dell'Istruzione Pubblica, dove il Signor Valeriu mi ha detto che *sono state sempre pressioni dalla Scuola*, ciò che significa *che da Lei* venivano (benchè io mi ricordo molto bene che allora quando io mi sono andato da Lei e mostrandole insieme coi documenti quella lettera per la quale io ero stato richiamato in patria, Lei mi ha detto *che non entra mai in tutto quest'affare*). Va bene anche così, ma io non dimenticherò mai il Suo intreccio d'accordo col Mesrobeanu che si è comportato sempre male con me, benchè in faccia si mostrava così amichevole. Voi mi avete grafiato tanto male di nuovo che ancora il mio cuore è sanguinolente. Ad ogni modo io Le ringrazio per tutte le altre cortesie che avete avuto verso di me, come Le ho scritto anche in altre lettere." Iar la 13 martie 1928, îi scria pe un ton similar: „Illustrissimo Signor Lugli, perché Lei s'è interessato tanto della mia salute e ha fatto tutto il possibile di butarmi fuori dalla scuola, portando nel mio posto l'amica del Mesrobeanu [C. Radu făcea referire la soția profesorului Găzdaru de la Iași, sosită la Roma la începutul anului 1928, în urma unei recomandări peste disponibilitățile instituției], ora le scrivo dalla mia casa (dove sono circondato dai veri amici e dai parenti miei) –, che mi trovo in molto molto buona salute. Quando mi trovavo a Roma ero un po' *surmené*: dal lavoro eccessivo e da tutti gli intrecci che avete manovrato dal nostro Ministero dell'Istruzione Pubblica. Perciò che mi riguarda, tutte queste cose adesso non m'importano perché mi trovo molto molto bene. I miei diritti che mi avete tolto ingiustamente, vorrei guadagnarli una volta per mezzo della giustizia. Ad ogni modo io Le sarò riconoscente che mi ha portato qui, – perché adesso sono veramente sano." La 25 martie 1928 în schimb, Constantin Radu își modifica tonul față de profesorul Lugli, asigurându-l de întreaga sa considerație. „Carissimo Signor Lugli – îi scria fostul elev al Școlii Române din Roma secretarului instituției – La prego tanto, tanto, tanto di non esser stizzito e di non pensare altro che io sono stato sempre il suo devotissimo e affettuosissimo. Io gli ho scritto un biglietto di visita per la quale la ringraziavo d'aver intervenuto ch'io partissi dalla Scuola. Quello biglietto era la pura sincerità, perché s'io sia stato ancora qualche mese alla Scuola sarei stato avvelenato colle medicine prescritte. Io sono stato ultimamente malato, non posso contestarlo; ma quella malattia era completamente diversa della malattia che i medici di Roma hanno diagnosticato senza la puntura lombare: io ero allora *surmené*. Questo *surménage* proveniva come hanno costatato i medici di Bucarest: da uno eccessivo lavoro, da una alimentazione insufficiente, dalle medicine che mi hanno indebolito anche fisicamente. Evitando tutte queste cause, adesso io mi sento molto, molto bene: sono nello stesso stato di quando sono partito per Roma. Ma come potevo evitare tutte queste cause? Che partendo dalla Scuola. E come potevo partire senza il Suo intervenire? Dunque Lei non può essere considerato adesso da me *che il mio vero benefattore*. Questa parola che la pronunzio adesso è una parola molto, molto sincera: e Lei deve considerarla così. Io sono stato sempre sincero e sarò per tutta la mia vita così, come ho avuto l'occasione a dirLe una volta. Se io ho fatto qualche sbaglio, La prego infinitamente e di tutta la mia anima di scusarmi, perché questo sbaglio fosse stato fatto sempre involontariamente. Non dubito. *Lei è stato sempre buono* come l'ho conosciuto l'anno scorso e tra noi sarà sempre, d'ora in poi, una deferenza, un vero rispetto verso una personalità che l'ho stimata e amata sempre e l'amerò e stimerò per sempre." Biblioteca dell'Accademia di San Luca, Roma, Fond Giuseppe Lugli, Corrispondenza, cartella 04, foglio 155-157 (fragment din volumul în pregătire *Accademia di Romania. Documente. Corespondența directorilor și elevilor Școlii Române din Roma*, editat de Veronica Turcuș, volum care cuprinde întreg materialul arhivistic pe tema dată păstrat în Fondul Giuseppe Lugli la Biblioteca dell'Accademia di San Luca).

¹¹⁴ Constantin Radu, *Vita Despoti Principis Moldaviae*, „Diplomatarium Italicum”, 1934, 3, p. 1-41.

izvoarele cartografice privitoare la țările române pe care le identificase în decursul cercetărilor sale pentru topografia istorică a Dobrogei. În virtutea acelorași relații cordiale, Nicolae Grămadă îi solicita lui Călinescu în 1957, la câțiva ani după pensionarea de la Catedra de Istoria românilor a Universității ieșene, un referat asupra întregii sale activități științifice, în vederea obținerii unei pensii personale, care i-ar fi permis continuarea muncii de cercetare în bune condiții, fără a mai fi nevoit să-și vândă anual cărțile din bibliotecă pentru a-și asigura subzistența. Grămadă îi cerea lui G. Călinescu amintitul referat, deoarece acesta trebuia întocmit de o persoană cu autoritate științifică recunoscută, pe de o parte, iar pe de altă parte convins că fostul său coleg de la Școala Română din Roma, vremelnic coleg și la Universitatea din Iași în anii războiului, nu va întocmi o prezentare de complexitate, ci una de apreciere obiectivă a creației sale științifice¹¹⁵. De asemenea, Nicolae Grămadă a menținut raporturi cordiale cu Virginia Vasiliu, iar mai apoi cu familia Sacerdoțeanu, după căsătoria acesteia în anul 1931 cu Aurelian Sacerdoțeanu, pe care l-a cunoscut la sfârșitul anilor '20, când ambii erau bursieri la Școala Română din Franța. O corespondență intensă, legată de problemele adunării și sistematizării materialului arhivistic dispersat în anii războiului, a purtat Nicolae Grămadă cu Aurelian Sacerdoțeanu în anii 1947-48, perioadă în care Sacerdoțeanu era director general al Arhivelor Statului, iar Nicolae Grămadă se afla la Suceava, funcționând la Facultatea de Teologie și Institutul de Istorie cernăuțene, care în anii respectivi erau încadrate în structura Universității ieșene, dar își aveau sediul în vechea capitală moldoveană. Nicolae Grămadă predă în cadrul academic amintit istoria românilor și istoria literaturii române și gestiona, de asemenea, ca director onorific, Muzeul Bucovinei și Arhivele regionale, fiind numit la sfârșitul lunii aprilie 1947 arhivist-șef la Arhivele din Suceava, unde a rămas până în anul 1948, când s-a transferat la Facultatea de Istorie-Geografie din Iași¹¹⁶.

Între cei doi bursieri ardeleni ai primelor generații, Nicolae Buta și Constantin Daicoviciu, s-a stabilit o relație de prietenie în anul în care au studiat împreună la Roma (1925-26), clădită pe fondul mai vechiului raport colegial stabilit în primii ani de după război, când ambii au frecventat Literele clujene. În virtutea acestei amicitii, abia întors de la Roma în toamna anului 1926, Nicolae Buta a susținut pe lângă mentorul său, profesorul Ioan Lupaș, atunci ministru în guvernul Averescu, solicitarea lui Constantin Daicoviciu de a obține un fond de cercetare suplimentar în vederea studierii modului de organizare a supravegherii monumentelor istorice în Italia¹¹⁷. O relație de amicitie s-a stabilit la sfârșitul anului 1926 și în 1927 între Constantin Daicoviciu, atunci bursier al Școlii în al doilea an de perfecționare, și Anton Mesrobeanu, proaspăt sosit la studii în capitala

¹¹⁵ Conform scrisorii adresate de Nicolae Grămadă lui Călinescu de la Iași, la 19 septembrie 1957. *G. Călinescu și contemporanii săi*, vol. I, p. 312-313.

¹¹⁶ *Aurelian Sacerdoțeanu. Corespondență (1928-1974)*. Coordonator și studiu introductiv Corneliu-Mihail Lungu, ediție de documente întocmită de Maricica Ifrim și Ana-Felicia Diaconu, București, Arhivele Naționale ale României, 2004, p. 30, 124-129, 139-145.

¹¹⁷ Stelian Mândruț, *C. Daicoviciu, bursier la Roma*, „Acta Musei Napocensis”, 1983, 20, p. 704.

Italiei¹¹⁸. Amiciția lor a continuat și după ce și-a reluat fiecare activitatea profesională, unul la Cluj și celălalt la Iași, conferențiarul Constantin Daicoviciu neezitând să răspundă invitației atunci când profesorul de geografie al Școlii Normale „Vasile Lupu” din Iași, Anton Mesrobeanu, l-a solicitat în 1935 să conferențieze la Iași despre săpăturile arheologice pe care le întreprindea la Sarmizegetusa¹¹⁹. Conferința lui Constantin Daicoviciu la Iași a avut loc în aula Universității la 25 martie 1935, fiind ținută în folosul măririi fondurilor de excursii ale elevilor Școlii Normale „Vasile Lupu”¹²⁰. De asemenea, o relație de amiciție științifică s-a încheiat în anii în care au fost colegi de generație la Școala Română de la Roma, 1925-27, între Constantin Daicoviciu și arhitectul Ion Anton Popescu, acesta din urmă executând toate desenele și planșele care însoțesc studiul lui Constantin Daicoviciu din primul an de stagiu la Institutul nostru din capitala Italiei, *Castrimoenium e la così detta „Via Castrimenesi”*¹²¹. Lucrarea bursierului clujean, deși nu are nicio fotografie, beneficiază de o sugestivă explicare imagistică, datorată celor 14 planșe executate de arhitectul I. A. Popescu, care avea o solidă experiență în domeniu. Pe de altă parte, cunoscutul spirit nonconformist și autoritar al lui Constantin Daicoviciu a intrat deseori în conflict cu regulamentul de ordine interioară al Școlii Române, pe care secretarul instituției, profesorul

¹¹⁸ „Cât despre mine – îi scria, de la Roma, Mesrobeanu fostului său coleg de liceu G. Călinescu în anul 1928 –, duc o viață retrasă: m-am separat complet de «colegi» – pentru a fi liniștit. Lucrez, e drept, incomparabil mai bine; câștig din toate punctele de vedere. Dar... la toate un «dar»! Anul trecut aveam pe Daicovici, suflet incomparabil (poate nu l-ai cunoscut sub aspectul acesta) și, mai ales, inteligent... Ce-mi trebuiau ceilalți? Acum, deși am mulți cunoscuți, îmi lipsește un adevărat prieten. N-am cui mă spovedi și împărtăși necazurile și mulțumirile... Și e greu! Chiar pentru a gusta frumusețile Romii (ți-i dor de *Ea*, spune?), nu numai solitudinea e preferabilă, mai ales dacă nu ești o fire poetică prin excelență. Și totuși *Ea* singură mă transportă, mă înalță și mă face să uit tristețea de care este legată viața mea la Roma! (Citește cu sânge rece aceste rânduri – nu-s exaltate. Fii liniștit! Mesrobeanu va muri tot în țara lui...)” *G. Călinescu și contemporanii săi*, vol. II, p. 158-159.

¹¹⁹ A. Mesrobeanu, *Săpăturile arheologice de la Sarmizegetusa (după conferința D-lui Prof. C. Daicoviciu)*, „Anuarul Școlii Normale de învățători «Vasile Lupu» din Iași pe anul 1938-1939”, Iași, 1939, nr. 7, p. 382-385.

¹²⁰ După această primă inițiativă, bazată pe relațiile personale, dar și pe activitatea lui Mesrobeanu în cadrul „Asociației Academice «V. Pârvan» a foștilor Membri ai Școlii Române din Roma”, în toamna anului 1936 a continuat seria de conferințe ale foștilor *alumni* ai Școlii Române din Roma, ținute la Iași la invitația Școlii Normale „Vasile Lupu.” La 26 septembrie 1936, școala a fost vizitată de profesorul de istorie antică al Universității clujene și director al Institutului nostru din capitala Italiei, Emil Panaitescu, la rândul său fost profesor de istorie la Școala Normală „Vasile Lupu” în anii 1909-1913, care a susținut în fața elevilor ieșeni o conferință tematică, vorbind despre *Calea învățătorului*. În consecință, conferința corpului profesoral al Școlii Normale „Vasile Lupu” din 2 noiembrie 1936, punând în discuție problema măririi fondului pentru excursii școlare, îl însărcina pe Anton Mesrobeanu cu găsirea mijloacelor de realizare a acestui fond, iar profesorul Mesrobeanu propunea organizarea unui ciclu de conferințe în cadrul Școlii Normale, prelegeri susținute de câțiva profesori universitari, anume invitați de la Cluj și Cernăuți. De altfel, tot profesorul Mesrobeanu s-a aflat în fruntea excursiilor organizate de Școală pentru elevii săi, de la deplasările la o serie de obiective în Iași (la 27 iunie 1938) la excursii de studiu destinate educației istorice a tinerilor, cum a fost cea desfășurată în zilele de 18-21 mai 1939 la Suceava, Rădăuți, Sucevița și Putna. Idem, p. 587-588, 608, 628; „Anuarul Școlii Normale «Vasile Lupu» din Iași. 1855-2005”, Iași, 2005, p. 374.

¹²¹ „Ephemeris Dacoromana”, 1930, 4, p. 71.

Giuseppe Lugli, se străduia să îl păstreze în sensul trasat de directorul Pârvan. În ultimul an de stagiul al lui Constantin Daicoviciu la Școala Română de la Roma au apărut astfel o serie de diferende între Daicoviciu și Lugli pe tema prezenței primei soții a lui Daicoviciu în Școală¹²², în contextul în care, din vara anului 1924, din lipsă de spațiu în condițiile sporirii numărului de membri, directorul Pârvan impunea ca o condiție pentru admiterea noilor bursieri ca „aceștia să nu aibă familie (soție ori copii), deoarece în acest caz ei nu pot avea locuință în școală și vor avea a suferi și de enorma scumpete care e cu valuta noastră la Roma”¹²³. Nemulțumit de restricțiile impuse, Daicoviciu va refuza chiar participarea la excursia de studii pe care Lugli o organizase la începutul lunii mai 1927 la Napoli¹²⁴.

O relație de apropiere amicală au păstrat de asemenea Vladimir Dumitrescu și Gheorghe Ștefan – colegi încă din anii studenției în cadrul Literelor bucureștene, Hortensia Dumitrescu și Gheorghe Ștefan absolvind chiar în aceeași sesiune, ianuarie 1926, cursurile universitare –, raport cimentat la începutul anilor '40, când acesta din urmă, după o îndelungată activitate de profesor secundar la Galați și Ploiești, revenind în capitală doar în 1939 pe un post de asistent la Seminarul de istorie antică și epigrafie al lui Lambrino¹²⁵, a fost numit în 1942 șef de lucrări la Muzeul Național

¹²² „Sento l'obbligo – îi scria Constantin Daicoviciu lui Giuseppe Lugli la 5 decembrie 1926 – di spiegare la parola «sincerità?» di questo pomeriggio per non lasciarle il senso gratuito, privo di qualsiasi fondamento. Pensavo allora alle informazioni precise che ebbi, secondo quali Lei in una delle sue lettere mandate al sig. Direttore si lamentava della mia condotta verso la mia moglie e del fastidio che Vi dava la nostra «rissa»; e qui trovo l'apprezzare molto troppo audace dalla sua parte interpretando maliziosamente le ottave alte del mio parlare che mi sono abituali (d'altronde parlando in ungherese, il senso doveva sfugirvi: chi lo sa se quelle conversazioni animate non trattassero delle cose metafisiche?!). Oltre la evidente mancanza della dovuta delicatezza, quando si tratta dei rapporti tra moglie e marito – dove lo spirito d'invenzione dei terzi, mai desiderati, deve essere completamente abolito – (perché, Dio mio, simili interpretazioni fantesiste sarebbero facilissimi anche sul vostro proprio conto) – questo suo fare è in manifesta contraddizione con le sue parole che mi ricordo di avermi detto: «La vostra signora non dava, davvero, con la sua presenza, alcun fastidio a nessuno» (ricordatevi il trilogio Lugli – Popescu – Daicovici). Tanto più curiosa mi pare questa sua attitudine, in quanto essa costituisce un vero contrasto anche con le sue prove di «sincera amicizia» che si sforzava a dimostrarmi. Ecco il perché del mio dubbio sulla cosiddetta Sincerità. Essendo Italia il paese delle suscettibilità famigliari, Lei capirà facilmente, come potrebbe finire qualche volta l'immischiarsi di tale genere nella vita famigliare dei altri.” Biblioteca dell'Accademia di San Luca, Roma, Fond Giuseppe Lugli, Corrispondenza, cartella 04, busta „Scuola Romana – Posta nera”, foglio 191 (fragment din volumul în pregătire *Accademia di Romania. Documente. Corespondența directorilor și elevilor Școlii Române din Roma*, editat de Veronica Turcuș, volum care cuprinde întreg materialul arhivistic pe tema dată păstrat în Fondul Giuseppe Lugli la Biblioteca dell'Accademia di San Luca).

¹²³ *Vasile Pârvan. Corespondență și acte*, p. 259.

¹²⁴ „Signor Segretario – îi scria C. Daicovici lui G. Lugli la 29 aprilie 1927 –, ad evitare eventuali complicazioni, La informo che per ben vagliati motivi non parteciperò alla escursione che la Scuola farà a Napoli quest'anno.” Biblioteca dell'Accademia di San Luca, Roma, Fond Giuseppe Lugli, Corrispondenza, cartella 04, busta „Scuola Romana – Posta nera”, foglio 191 (fragment din volumul în pregătire *Accademia di Romania. Documente. Corespondența directorilor și elevilor Școlii Române din Roma*, editat de Veronica Turcuș, volum care cuprinde întreg materialul arhivistic pe tema dată păstrat în Fondul Giuseppe Lugli la Biblioteca dell'Accademia di San Luca).

¹²⁵ „Anuarul Universității din București. 1938-1939”, p. 76; 1939-40, p. 82; 1940-41, 1941-42, p. 195.

de Antichități, aflat în momentul respectiv sub conducerea lui Vladimir Dumitrescu¹²⁶. În anul 1955, în schimb, Gheorghe Ștefan – care ocupa din 1952 funcția de director al Muzeului Național de Antichități, din 1948 fiind și titular al Catedrei de Istorie Veche de la Facultatea de Istorie din București și membru corespondent al Academiei Române din 1952 – s-a numărat printre profesorii universitari, alături de alți foști elevi ai Școlii Române din Roma, precum Em. Condurachi sau D. Tudor, care au întocmit referate favorabile despre Vladimir Dumitrescu, în anii respectivi în închisoare din motive politice, contribuind la eliberarea acestuia prin directa dispoziție a lui Petru Groza¹²⁷. În mod similar, o relație de amicitie s-a stabilit în anii studiilor la Școala Română de la Roma între Vladimir Dumitrescu și bursierul cernăuțean Constantin Zoppa, în ciuda diferenței mari de vârstă de aproape douăzeci de ani dintre aceștia. Mai târziu s-au apropiat în anii războiului, în cadrul „Asociației foștilor Membri ai Școlii Române de la Roma”, mai ales că în perioada respectivă cei doi făceau aceeași politică în cadrul extremei drepte românești. S-au reîntâlnit în 1953 în închisoarea Văcărești, experiența dificilă a regimului de detenție și împărțirea porției zilnice de arpacaș fiert –, meniul „predilect” al închisorii – cimentând o amicitie care dura de mai bine de 25 de ani¹²⁸.

Dincolo de aceste relații personale, exista curtoazia între membrii Școlii Române de a-și transmite informații referitoare la bibliotecile și arhivele studiate, la profesorii frecvențați sau chiar la materialul arhivistic sau bibliografic identificat, desigur evitându-se suprapunerile și respectându-se paternitatea descoperirilor. G. Călinescu, a fost solicitat în anul 1928 de bursierii aflați atunci în al doilea an de activitate și orientați spre arhivistică, Anton Mesrobeanu și Constantin Zoppa, aceștia cerându-i informații suplimentare despre documente aflate în Biblioteca Vaticanului sau la Institutul De Propaganda Fide. Anton Mesrobeanu, l-a interogat colegial pe Călinescu în ianuarie 1928, în virtutea vechii lor amicitii din anii primului război mondial, când erau ambii elevi de liceu la Iași, cu privire la fondurile conservate la Institutul De Propaganda Fide, iar în martie același an Anton Mesrobeanu îi mulțumea pentru „prieteneasca relație despre Propaganda Fide.” Cu Mesrobeanu, întors în țară și devenit profesor la Școala Normală „Vasile Lupu” din Iași, Călinescu va mai corespunda în anii '30, Mesrobeanu trimițându-i chiar o serie de anuare ale Școlii normale ieșene pentru recenzare¹²⁹.

¹²⁶ „Buletinul Asociației Academice «V. Pârvan» a foștilor Membri ai Școlii Române din Roma”, 1940-43, 13-15, p. 21.

¹²⁷ Vladimir Dumitrescu, *Închisorile mele. (Memorii)*, prefață de Silvia Marinescu-Bâlcu, București, Edit. Albatros, 1994, p. 112.

¹²⁸ *Ibidem*, p. 60-61.

¹²⁹ Vezi scrisorile lui Anton Mesrobeanu din 12 ianuarie 1928 și 15 martie 1928 trimise de la Roma și scrisorile expediate de la Iași la 17 octombrie 1929, respectiv 23 octombrie 1933. I. Bălu, *op. cit.*, p. 345-346, 350; G. Călinescu și contemporanii săi, vol. II, p. 158-160.

În consecință, o privire de ansamblu asupra activității elevilor Școlii Române de la Roma în perioada în care instituția a fost condusă de fondatorul acesteia, academicianul Vasile Pârvan, indică o viață științifică aflată sub directa coordonare a Academiei Române și raportată masiv la istoria romană, precum și relații personale similare celor fundamentate în comunitatea bursierilor din majoritatea Școlilor străine din capitala Italiei, interesante de studiat din perspectiva înțelegerii evoluției elitei intelectuale române dintre cele două războaie mondiale.